

Kasna antika i srednji vijek

Hrvoje Gračanin

(Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb)

HUNI I JUŽNA PANONIJA

UDK 94(4)"037/05"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: veljača 2005.

U radu se na temelju izvorne građe i relevantne historiografske literature daje sustavna analiza svjedočanstava o hunskoj prisutnosti u južnoj Panoniji i uloge Huna u rastakanju državnopolitičkog ustroja kasnoga Rimskog Carstva na hrvatskome povijesnom prostoru. Posebna se pozornost posvećuje značajkama i posljedicama hunske vladavine u južnopanonskim pokrajinama. Također, propituje se u kojoj je mjeri hunska premoć utjecala na promjenu u dotadašnjim odnosima između Istoka i Zapada u vezi sa zapadnoilirskim prostorom.

Ključne riječi: Huni, hunski federati, južna Panonija, Sirmij, Zapadni Ilirik

Uvod

Pojava Huna na krajnjemu istočnom rubu Europe, u sjevernome Pri-crnomo-
rju, u drugoj polovici 4. stoljeća prouzročila je slijed događaja koji su se pokazali od presudne važnosti za sudbinu Rimskoga Carstva.¹ Dojezd-
ivši *poput snježne vijavice s visokih planina*, kako se slikovito izrazio suvremeni
povjesnik,² ti su nomadski konjanici ratnici mongolskoga podrijetla najprije
udarili na iranske Alane u području Dona, a doskora, u 70-tim godinama,
svoju su silovitost uspješno iskušali i protiv greutunških Ostrogota, dijelom
pokorivši i jedne i druge. Ubrzo potom neumoljiva je hunska bujica pomela
i tervinške Vizigote koji su odlučujuće poraženi i prisiljeni na uzmicanje.³ U

¹ O povijesti i arheologiji Huna usp. Solari 1916., Thompson 1948., Altheim 1951., Werner 1956a-b, Hambis 1972., Maenchen-Helfen 1973., 1978., Bóna 1991., Thompson - Heather 1996., Wirth 1999.

² Amijan Marcellin, 31.3.8: *nivium ut turbo montibus celsis*.

³ Schmidt 1934., 249-258, 400-401, Thompson 1948., 22-24, Altheim 1951., 79-80, Maenchen-Helfen 1973., 18-26, 1978., 15-20, Brandt 1980., 43, Demandt 1989., 120-121, Wolfram 1990., 79-81, 250-251, Bóna 1991., 9-17.

povjesničtvu je već uvriježeno datiranje konačnoga ostrogotskog sloma 375., a vizigotskoga 376. godinom,⁴ iako se čini da kronologiju, barem u vizigotskome slučaju, valja pomaknuti godinu dana unatrag.⁵ Uzastopni porazi koje su hunski zavojevači svojim neodoljivim konjaničkim jurišima nanosili neprijateljima potaknuli su premještanja naroda.⁶ Dio Gota je spas pred Hunima potražio na rimskome tlu: tervinško-vizigotska skupina pod Alavivovim i Fritigernovim vodstvom, greutunško-ostrogotska skupina s dijelovima Alana i Huna pod Alatejevim i Safrakovim zapovjedništvom i gotsko-taifalska skupina predvođena Farnobijem možda su već u kasno proljeće 376. prešle donji Dunav.⁷ Među njima je od osobite važnosti za ovo istraživanje ostrogotsko-alansko-hunska skupina čiji su konjanički odredi odigrali ključnu ulogu u rimskome porazu kod Hadrijanopola u Trakiji početkom kolovoza 378. godine. Naime, hunska sastavnica iz Alatejeve i Safrakove skupine bili su ujedno i prvi Huni koji su dospjeli na područje Rimskoga Carstva, a ubrzo će utjecati i na prilike u kasnoantičkoj Panoniji.

Prvi Huni u Panoniji

Kriza u koju je Carstvo zapalo nakon poraznoga kasnog ljeta 378. godine činila se gotovo nesvladivom. Niti sljedeća godina nije donijela bitno poboljšanje, iako je novi istočni car Teodozije I., proglašen u Sirmiju 19. siječnja 379. s izričitim zadatkom da se nosi s nevoljom gotškoga rata, postigao ograničene uspjehe u Trakiji i Istočnom Iliriku (dijeceze Makedonija i Dakija).⁸ Štoviše, od kraja 378. i početka 379. godine barbarski će se napa-

⁴ Usp. Várady 1969., 29, Maenchen-Helfen 1973., 26, 1978., 20, Wolfram 1990., 250, Bóna 1982., 180, 1991., 9, 18.

⁵ Krautschick 1999., 65-66. Usp. i Heather 1994., 123, koji kaže da su se gotska kraljevstva urušila jedno na drugo oko 375. godine.

⁶ O suvremenome poimanju te seobne "mehanike", kako se izrazio jedan njemački povjesničar (Demandt 1989., 121), svjedočanstvo pruža mediolanski biskup Ambrozije, *Expositio evangelii secundum Lucan*, 10.10: *Chuni in Halanos, Halani in Gothos, Gothi in Taifalos et Sarmatas insurrexerunt*, "Ustali su Huni na Alane, Alani na Gote, a Goti na Taifale i Sarmaćane". O strahu što su ga Huni zadavali Gotima svjedoči Eunapije, fr. 42 (240.19-20): *Περιειστήκει δὲ ἐς ἴσον λόγον καὶ Σκύθας Οὐννων μὴ φέρειν ὄνομα καὶ Ῥωμαίους Σκυθῶν*, "Iz istoga je razloga [gotskog ustanka u Trakiji] nastalo to da su se Rimljani bojali skitskog [gotskog] imena ne manje negoli Skiti [Goti] hunsokoga".

⁷ Usp. Krautschick 1999., 23. Prelazak Dunava u jesen smještaju Seeck 1913., 100, Schmidt 1934., 258, 402, Thompson 1948., 24, Altheim 1951., 80, Demandt 1989., 121, Wolfram 1990., 125, u ljeto Maenchen-Helfen 1973., 26, 1978., 21, a u rano ljeto Heather 1994., 122.

⁸ Seeck 1913., 125, Schmidt 1934., 259, Wolfram 1990., 138, Heather 1994., 149-150. Carske vlasti su 17. studenoga 379. objavile pobjede protiv Gota, Alana i Huna, ali konačni je mir uslijedio tek za tri godine. Usp. *Konstantinopolski popis konzula*, s. a. 380.2-3: *Ipsa anno multa bella Romani cum Gothis commiserunt. Deinde victoriae nuntiatæ sunt adversus Gothos, Alanos, atque Hunos die XV kalendas Decembres*, "Iste su godine [379.] Rimljani s Gotima zametnuli mnoge bojeve. Potom su petnaestoga dana decembarskih kalenda [17. XI.] objavljene pobjede protiv Gota, Alana i Huna"; Paulo Orozije, 7.34.5: *Itaque Theodosius*

dači razmiljeti po svim balkanskim pokrajinama, pljačkajući i pustošeći sve do Julijskih Alpa, dakle i u panonskim oblastima.⁹ Upravo krajem 378. i početkom 379. godine zacijelo se dogodio i prvi prodor Huna u Panoniju, u južne panonske pokrajine, ali i u Valeriju.¹⁰ U daljnjim su se navalama, koja su sezala sve do praga Italije, napadači koristili ključnim rimskim putovima u savsko-dravsko-dunavskom muđurječju, zbog čega se čitavo ovo područje našlo pod osobitim pritiskom. Uvodne napade na Panoniju privremeno je bio suzbio vojni zapovjednik tada još oba Ilirika Majorijan.¹¹ No, kad se potkraj

*adflitam rempublicam ira Dei reparandam credit miserica Dei; omnem fiduciam sui ad operam Christi conferens maximas illas Scythicas gentes formidatasque cunctis maioribus, Alexandro quoque illi Magno, sicut Pompeius Corneliusque testati sunt, evitatas, nunc autem extincto Romano exercitu Romano equis armisque instructissimas, hoc est Alanos Hunos et Gothos, incunctanter adgressus magnis multisque proeliis vicit, "I tako je Teodozije povjervao da se Božjim gnjevom shrvana država može oporaviti milošću Božjom; sve svoje pouzdanje stavljajući u službu Kristovu, presilne je one skitske narode, strašne svima starima, a koje je i onaj Aleksandar Veliki, kao što su posvjedočili Pompej i Kornelije, izbjegao, sada pak uništenjem rimske vojske nadasve opskrbljene rimskim konjima i oružjem, to jest Alane, Hune i Gote, bez oklijevanja napao i pobijedio u velikim i mnogim bitkama"; Marcelin, s. a. 379.2: Halanos, Hunnos, Gothos, gentes Scythicas magnis multisque proeliis vicit, "Alane, Hune i Gote, skitske narode, pobijedio je [Teodozije] u velikim i mnogim bitkama". Usp. i Filostorgije, 9.19, 1-4: "Ὅτι Θεοδοῖσιος ὁ βασιλεὺς κατὰ τὸ Σέρμιον τοῖς βαρβάρους συμβαλῶν (ἐκεῖ γὰρ ἀντίκα τοῦ λαβεῖν τὴν ἀρχὴν τῆς χρείας ἀπαιτούσης παρεγένετο) καὶ νικήσας μάχη, ἐκεῖθεν λαμπρῶς ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἄνεισιν, "Pošto se car Teodozije srazio s barbarima kod Sirmija (onamo je pak bio krenuo odmah čim je preuzeo državu kako je tražila nužda) i pobijedio u boju, u sjaju se potom vratio u Konstantinopol"; *Epitome de Caesaribus*, 48.5: *Nam Hunnos et Gothos, qui eam sub Valente defatigassent, diversis proeliis vicit, "Naime, Hune i Gote, koji su ju [državu] pod Valentom oslabili, pobijedio je [Teodozije I.] u raznim bitkama".**

⁹ Amijan Marcelin, 31.16.7: *exinde digressi sunt effusorie per arctos provincias, quas peragravere licenter ad usque radices Alpium Iuliarum, quas Venetas appellabat antiquitas, "potom su se [nakon neuspješne opsade Carigrada u jesen 378.] rasipajući razišli po sjevernim pokrajinama koje su slobodno prošli sve do podnožja Julijskih Alpa koje je starina prozvala Venetskima". Doima se logičnijim pretpostaviti da Amijan Marcelin ovdje sažima događaje od nekoliko godina (378. - 380.), a ne da sve smješta u zimu 378/379. godine. Auzonije u pjesmi *Precatio consulis designati pridie Kalendas Ianuarias fascibus sumptis* ("Molitva određenoga konzula pošto je svežnjeve primio dan prije januarskih kalenda"), koja kronološki pripada kraju 378. godine, također spominje pokrete Sarmačana, Huna, Gota i Alana (usp. bilj. 12). O ranom prodoru barbara u Ilirik svjedoči i Temistije u govoru što ga je održao u proljeće 379. (*Oratio* 14 [261, a, 4 - b, 9]).*

¹⁰ Usp. Nagy 1971., 316-318. Također i Ambrozije, *De fide* II, 139 i sl., gdje se opisuju prilike krajem 378. godine: (...) *de Thraciae partibus per Ripensem Daciam et Mysiam, omnemque Valeriam Pannoniorum, totum illum litem sacrilegis pariter vocibus et barbaricis motibus audivimus inhorrentem, "od krajeva Trakije preko Priobalne Dakije i Mezije te cijele Valerije u Panonijama, čuli smo kako se čitava ona granica zgrozila jednako zbog sveogrđnih glasova [arijanaca], kao i zbog barbarskih pokreta".*

¹¹ Alföldi 1926., 60, *PLRE* I, s. v. Maiorianus, 537, Enßlin 1928., 589-590, Enßlin 1931., 137, Demandt 1970., 602, 716, Mócsy 1974., 340, Fitz 1994., 1251-1252. Majorijan je operacije vodio iz Akvinka u Valeriji. Njegovo je zapovjedništvo nad čitavim Ilirikom trajalo kratko, a zatim je još neko vrijeme zapovijedao u Istočnom Iliriku, odlikujući se u bojevima onkraj Dunava. Usp. Sidonije Apolinar, *Carmina* 5.107-115: *Fertur, Pannoniae qua Martia pollet*

379. Teodozije teško razbolio, stanje je iznova postalo kritično. Fritigernovi su Goti početkom 380., zacijelo u proljeće, pokrenuli nove napade u Iliriku,

Acincus, / Illyricum rexisse solum cum tractibus Histri / huius avus; nam Theodosius, quo tempore Sirmi / Augustum sumpsit nomen, per utramque magistrum / militiam ad partes regni venturus Eoas / Maiorianum habuit. Latiis sunt condita fastis / facta ducis quotiens Scythicis illata colonis / classica presserunt Hypanim, Peucenque rigentem / mente salutatis irrisit lixa pruinis, "Kažu da tu gdje u Panoniji ratnički Akink vlada, njegov je djed [cara Majorijana] Ilirikom ravnao zemljom s krajevima histarskim [dunavskim]; u ovo je, naime, vrijeme Teodozije augusta naslov u Sirmiju uzeo i, u istočne dijelove kraljevstva kaneći poći, Majorijana primio u zapovjedništvo obaju vojski. Vojskovođina u rimski su godišnjak djela upisana koliko god da su puta na stanovnike skitske dignuti odredi svladali Hipan [rijeke Bug i Kuban], a i Peuku [utok na ušću Dunava], što smrzla se dobrodošlim mrazom, zdušno je vojnički krčmar ismijao". Uspjehe je protiv barbara na Dunavu potkraj 378. i u 379. godini polučio i zapadni car Gracijan, na što upućuje Decim Magno Auzonije. U *Precatio consulis designati pridie Kalendas Ianuarias fascibus sumptis*, 28-35 kaže: *Iane, veni: novus anne, veni: renovate veni Sol. / Hostibus edomitis, qua Francia mixta Suebis / certat ad obsequium, Latiis ut militet armis, / qua vaga Sauromates sibi iunxerat agmina Chuni / quaque Getes sociis Histrum adsultabat Alanis. / Hoc mihi praepetibus Victoria nuntiat alis: / iam venit Augustus, nostros ut comat honores, / officio exornans, quos participare cupisset,* "Dodi, Jane, nova godino, dodi, dodi, preporođeno Sunce! Pošto su neprijatelji ukroćeni tu gdje Franačka pomiješana sa Svevima [Alamanima] nadmeće se za pokornost kako bi vojevala u vojskama rimskim, gdje su Sauromačani združili sebi lutajuće čete Huna i gdje su Geti [Goti] sa sudruzi-ma Alanima napali Histar [Dunav], ovo mi Pobjeda na krilima prehitrim javlja: Već stiže august [Gracijan je tada još uvijek u Panoniji] da ukrasi čast moju koju je, uslugom je uzvisujuć, dijeliti poželio". U *Gratiarum actio dicta domino Gratiano Augusto* ("Zahvala izrečena gospodinu augustu Gracijanu"), 2.7-8, koja je nastala krajem 379. godine, Auzonije se na konzulatu zahvaljuje mladom caru hvaleći ga: *Aguntur enim gratiae non propter maiestatis ambitum nec sine argumentis imperatori fortissimo: testis est uno pacatus in anno et Danuvii limes et Rheni (...)* *Possum ire per omnes appellationes tuas, quas olim virtus dedit, quas proxime fortuna concessit, quas adhuc indulgentia divina meditatatur, vocare Germanicum deditioe gentilium, Alamannicum traductione captorum, vincendo et ignoscendo Sarmaticum,* "Preodvažnome se caru, naime, zahvalnost ne iskazuje ni zbog dodvoravanja veličanstvu niti bez dokaza: svjedok je u jednoj godini umirena granica i Dunava i Rajne (...) Mogao bih proći sve nadimke Tvoje koje ti je junaštvo odavno dalo, koje ti je sreća netom podijelila i koje ti božanska milost tek sprema, nazvati te Germanskim zbog predaje plemena, Alamanskim zbog prevoženja zarobljenika, Sarmatskim zbog pobjede i praštanja". U epigramu napisanome 379. godine (*Epigrammata*, 1.5-10) Auzonije iznova hvali cara Gracijana: *Bellandi fandique potens Augustus honorem / bis meret, ut geminet titulos, qui proelia Misis / temperat et Geticum moderatur Apolline Martem. / Arma inter Chunosque truces furtoque nocentes / Sauromatas, quantum cessat de tempera belli, / indulget Clariis tantum inter castra Camenis,* "U ratovanju i zborenju august moćan da udvostruči naslove dvaput zaslužuje čast koja muzama bitke blaži i Apolonom getskoga [gotškoga] Marsa zauzdaje. Oružja usred, i divljih Huna, i Sauromačana zlotvornih kradom, koliko od trenutaka miruje ratnih, u taboru toliko ugada kamenama [muzama] klarskim". O pobjedama Gracijana i Teodozija svjedočanstvo pruža i Aurelije Simah u pismu napisanu 379. godine Flaviju Sijagriju (*Epistulae*, 1.95.2): *Nunc, si me amas, vel quia me amas - nam referri mihi confido, quod defero -, contestare apud invictos principes gaudium meum, qui humanae voci divinas litteras crediderunt, quorum victorias ex mei oris promptario senatus audivit,* "Sada, ako me voliš ili zato što me voliš - uzdam se, naime, da mi je uzvraceno ono što nudim - posvjedoči moju radost kod nepobjedivih vladara koji su ljudsko-me glasu povjerali božanska pisma i za čije je pobjede iz spremnice mojih usta čuo senat". Usp. i Sokrat, 5.6,7-8: *Υπὸ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον οἱ βασιλεῖς Γρατιανὸς καὶ Θεοδοσίος κατὰ βαρβάρων ἤρανον νίκας,* "Okolo pak istoga vremena [kad je Grgur Nazijanski postao biskup Carigrada] carevi Gracijan i Teodozije odnijeli su pobjede".

a uz njih su Alatej i Safraks sa svojim četama napali Panoniju.¹² Tom prigodom je zapadnoilirčki vojskovođa (*comes rei militaris* ili možda *magister militum*) Vitalijan doživio poraz u nastojanju da ih otamo izbací.¹³ Ovo je imalo katastrofalne posljedice po Panoniju jer Alatejevím i Safrakovím odredima više ništa nije stajalo na putu. Pustošenjem su bile zahvaćene zaci-jelo sve panonske oblasti i rubni dijelovi susjednih pokrajina. U izvorima se izrijekom spominje teško stradanje Murse i Stridona, a čini se da je tada bio pao i Petovion.¹⁴ Opasnost je bila tako velika da je Gracijan osobno došao u

¹² Alföldi 1926., 60, Schmidt 1934., 259, Stein 1959., 193, Mócsy 1974., 341, Demandt 1989., 126, Heather 1994., 152-153. Neki drže da su se ovi napadi odigrali još 379. godine (Maenchen-Helfen 1973., 34-35, 1978., 26-27, Varády 1969., 37, Barkóczi 1980., 117). O ovome preokretu izravno svjedoči Jordan, *Getica* 140: (...) *sed Theodosio principe pene tunc usque ad disperationem egrotanti datur iterum Gothis audacia divisoque exercitu Fritigernus ad Thessaliam praedandam, Epiros et Achaiam digressus est, Alatheus vero et Safrac cum residuis copiis Pannoniam petierunt*, "No, kako je vladar Teodozije tada bio gotovo beznadno bolestan, iznova se Gotima ulila odvažnost i, razdijelivši vojsku, Fritigern je krenuo pljačkati Tesaliju, Epir i Ahaju, dok su Alatej i Safraks s ostalim četama pošli u Panoniju". Istodobno, Zosim ne spominje Alatejev i Safrakov napad na Panoniju, a njegov je prikaz ovih događaja nejasan i zbrkan (usp. 4.34.2-3; vidi i bilj. 16).

¹³ O Vitalijanu usp. *PLRE* I, s. v. *Vitalianus* 3, 969-970, Enßlin 1931., 133, 1961., 373, Nagy 1971., 318-319, Fitz 1994., 1252. *Magistrom militum* smatraju ga Enßlin 1931., 133, 1961., 373 (*magister equitum per Illyricum*), Demandt 1970., 602-603, 716 (doduše s ograndom), a vojnim komesom Alföldi 1926., 60, Nagy 1971., 318, *PLRE* I, 970, Barkóczi 1980., 117, Fitz 1994., 1252. Izvori naizgled potkrepljuju obje pretpostavke. Amijan Marcellin, 25.10.9 o Vitalijanu kaže: (...) *Vitalianus (...) qui multo postea auctus comitis dignitate, male rem per Illyricum gessit*, "Vitalijan (...) koji je mnogo poslije [u odnosu na 363. godinu kad je postao *protector domesticus*] uzvišen čašću komesa nesretno ratovao u Iliriku". S druge strane, Zosim, 4.34.1 navodi: (...) *Γρατιανός ὁ βασιλεὺς ἐκπέμπει τοὺς κατὰ τὸ Ἰλλυριῶν κλίμα στρατιωτικοὺς τάγμασι στρατηγὸν Βιταλιανόν, ἄνδρα πεπονηκόσι τοῖς πράγμασι κατ' οὐδὲν ἀρκέσαι δυνάμενον*, "Car Gracijan je vojnim odredima u iliričkoj zemlji uputio vojskovođu Vitalijana, muža koji nipošto nije mogao biti dorastao nevoljnim pri-likama".

¹⁴ Alföldi 1926., 60, bilj. 9, Schmidt 1934., 259, Varády 1969., 37 (pogrešno datirano), Barkóczi 1980., 117 (pogrešno datirano), Wolfram 1990., 251, Lotter 2003., 72-73, bilj. 260. Razaranje Murse spominje se u pismu cara Magna Maksima Valentinijanu II. (*Collectio Avellana*, 39.4 [CSEL 35, 89]), a o uništenju Stridona svjedočanstvo pruža Jeronim pišući 392. godine (*De viris illustribus*, 125): *Hieronimus, natus patre Eusebio, oppido Stridonis, quod a Gothis eversum Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit, usque in praesentem annum, id est, Theodosii principis XIV, haec scripsi*, "Jeronim, rođen od oca Euzebija, iz grada Stridona koji je nekoć bio granica Dalmacije i Panonije, a razorili su ga Goti, sve do sadašnje je godine, to jest četrnaeste vladara Teodozija, ovo napisao". O mucí Panonije svjedoči i pane-giričar Pakat u *Hvalospjevu izrečenu Teodoziju* iz 389. godine (*Panegyricus dictus Theodosio*, 11.4): *Quidquid atterit Gothus, quidquid rapit Chumus, quidquid aufert Halanus, id olim desiderabit Arcadius. Perdidi infortunata Pannonias, lugeo funus Illyrici, specto excidium Galliarum*, "Što god satire Got, što god otima Hun, što god odnosi Alan, to će jednom poželjeti Arkadije. Izgubila sam nesretna [rimski država koja se obraća Teodoziju] Panonije, oplakujem zator Ilirika, promatram propast Galija". U vezi s mogućim padom Petoviona usp. Ambrozije, *Epistolae* 2 (Maur. 10), 10: *Nam primo Petavione superpositus fuerat sancto viro Marco admirabilis memoriae sacerdoti, sed posteaquam deformiter deiectus a plebe est, qui Petavione esse non potuit, is nunc Mediolani post eversionem patriae dicamus proditorem*

Panoniju, nakon što je prethodno Teodoziju, koji je u Makedoniji doživio poraz, poslao u pomoć vojsku predvođenu vojskovođama Bautonom i Arbogastom, pa su združene zapadne i istočne rimske snage uspjele suzbiti Fritigerna.¹⁵ Čini se da se u Panoniji prilike nisu dale riješiti na bojnome polju, jer izvori izvještaju da je Gracijan s tamošnjim zavojevačima sklopio sporazum.¹⁶ Tako bi Alatejevi i Safraksovi Ostrogoti, Alani i Huni dobili dopuštenje da se nasele na carskome području i pritom primili obvezu da za godišnju plaću i redovite isporuke živeži štite granicu i prema potrebi stave carskoj vlasti na raspolaganje čete na određeno vrijeme.¹⁷ Novi bi federati

inequitavit, "Naime, prvo je u Petovionu [arijanski biskup Valent] bio pretpostavljen svetome mužu Marku, svećeniku divne uspomene, no nakon što ga je puk sramotno protjerao, on koji nije mogao biti u Petovionu, sada je u Mediolanu poslije razaranja rodnoga grada, da kažemo, zajašio izdaju". Suprotno gledište zastupaju Egger 1915., 252-266 i Varády 1969., 418-419.

¹⁵ Schmidt 1934., 259-260, 416-418, Stein 1959., 193, Demandt 1989., 126, Wolfram 1990., 139. Gracijan je u Panoniji boravio u kolovozu i rujnu 380. (usp. Seeck 1919., 252). Carske su vlasti u jesen 380. opet svečano objavile pobjede, o čemu usp. *Konstantinopolski popis konzula*, s. a. 380.1-2: *Victoriae nuntiatae sunt amborum Augustorum. Et ipso anno ingressus est Theodosius Augustus Constantinopolim die XVIII kalendas Decembres*, "Objavljene su pobjede obojice augusta. I iste je godine august Teodozije ušao u Konstantinopol osamnaestoga dana decembarskih kalenda [24. XI.]", Marcelin, s. a. 380: (...) *his consulibus* (sc. Gratiano V et Theodosio I) *Theodosius Magnus postquam de Scythicis gentibus triumphavit (...) nostris catholicis orthodoxis restituit imperator mense Decembrio*, "za ovih konzula [380. godine] Teodozije Veliki, nakon što je trijumfirao nad skitskim narodima, (...) vratio ju je [carigradsku crkvu sv. Mudrosti] kao pravovjerni car našim katolicima u mjesecu decembru".

¹⁶ Jordan, *Getica* 141: (...) *quod cum Gratianus imperator, qui tunc a Roma in Gallis ob incursione Vandalorum recesserat, conperisset, quia Theodosio fatali desperatione succumbente Gothi maius saevissent, mox ad eos collecto venit exercitu, nec tamen fretus in armis, sed gratia eos muneribusque victurus pacemque victualia illis concedens, cum ipsis inuito foedere fecit*, "Kad je to doznao car Gracijan, koji je tada otišao iz Rima u Galije zbog upada Vandala [zapravo Alamana; usp. Schmidt 1934., 107, bilj. 2], da su Goti još više mahitali jer je Teodozije podlegao smrtnom očaju, ubrzo je, sabravši vojsku, došao protiv njih, no ipak se nije pouzdao u oružje, već ih je nakanio pobijediti ljubaznošću i darovima te je sklopio mir, dajući im životne namirnice i stvorivši savez s njima"; *Getica* 142: *Ubi vero post haec Theodosius convaluit imperator reperitque cum Gothis et Romanis Gratiano imperatore pepigisse quod ipse optaverat, admodum grato animo ferens et ipse in hac pace consensit*, "Kad je pak poslije ovoga car Teodozije ozdravio i doznao da se zahvaljujući caru Gracijanu s Gotima i Rimljanima utanačilo ono što je on sâm htio, podnio je to potpuno zahvalna srca i sâm pristao na taj mir"; Zosim, 4.34.2: *Τούτου δὲ ἡγουμένου δύο μοῖραι τῶν ὑπὲρ τὸν Ῥῆνον Γερμανικῶν ἔθνων, ἡ μὲν ἡγεμόνι Φριτιγέρνω χρωμένη, ἡ δὲ ὑπὸ Ἀλλόθεον καὶ Σάφρακα τεταγμένη, τοῖς Κελτικοῖς ἔθνεσιν ἐπικείμεναι κατέστησαν εἰς ἀνάγκην τὸν βασιλέα Γρατιανὸν ἐνδοῦναι σφίσιν, ἀπολιπούσαις τὰ ἐν Κελτοῖς, διὰ τοῦ Ἰστρου Παιονίαν καὶ τὴν ἄνω Μυσίαν καταλαβεῖν*, "Za njegova [Vitalijanova] su zapovjedništva dvije skupine iz germanskih naroda onkraj Rajne - jedna je imala Fritigerna za vođu, drugom su pak zapovijedali Alotej [Alatej] i Safraks - zaprijetile keltskim [galskim] pokrajinama i cara Gracijana dovele u nuždu da im dozvoli da, nakon napuštanja keltskih krajeva, preko Iстера [Dunava] osvoje Peoniju [Panoniju] i Gornju Miziju [Meziju]".

¹⁷ Alföldi 1926., 60, Schmidt 1934., 260, Stein 1959., 193, Varády 1969., 36 (pogrešno datirano), Nagy 1971., 319, Mócsy 1974., 341, Šašel 1979., 125 (pogrešno datirano), Bóna 1980., 180, Barkóczi 1980., 117 (pogrešno datirano), Salamon - Sós 1980., 397, Wolfram 1990., 251,

bili naseljeni prvenstveno u sjevernim panonskim pokrajinama, u Valeriji i Prvoj Panoniji, a možda i u pograničnome dunavskom odsječku Druge Panonije.¹⁸ Čini se da je neposredno zatim, a najkasnije 381. godine započelo pod ravnanjem metropolita Akvileje misionarenje među barbarskim pridošlicama, za koje je bio zadužen Amancije, biskup Jovije (d. Hétenypusztá) u Valeriji.¹⁹ Širenjem kršćanstva se bez sumnje htjelo federate što prije uklopiti u rimsko društvo, no to nije polučilo trajniji uspjeh. Konjanički će se odredi panonskih federata, osobito Huna, višekratno spremno odazvati na pozive carske vlasti i njezinih zastupnika, ali je prisutnost federata bila stalna potencijalna prijetnja miru panonskih oblasti. Zapadni je rimski vojskovođa Bauton početkom 384. iskoristio hunske i alanske konjanike protiv upada alamanskih Jutunga u Reciju, a izgleda da je upošljavanjem hunskih

Wirth 1999., 28, Lotter 2003., 73. Heather 1994., 153, 334-340 sumnja u postojanje takva spozazuma, ostavljajući otvorenom mogućnost da su napadači bili poraženi (usp. 339-340).

¹⁸ Usp. Soproni 1985., 86-93, Lotter 2003., 72-74. Carske vlasti zasigurno ne bi još dojučerašnje neprijatelje naselile na području od vitalnoga značenja za cestovnu komunikaciju između istočnih i zapadnih pokrajina Carstva, dakle u Panoniju Saviju i Drugu Panoniju, premda sama dunavska granica dolazi u obzir. U historiografiji s ovime u vezi vladaju raznolika mišljenja. Varády 1969., 36 i Barkóczy 1980., 117 tvrde da su federati naseljeni upravo u Drugoj Panoniji i u dijelu Savije, Wolfram 1990., 139 ima Drugu Panoniju, Saviju i Valeriju, a na drugome mjestu (251) samo Valeriju i Drugu Panoniju, Šašel 1979., 125-126 smješta hunsko-alanske federate u Drugu Panoniju, a vizigotske (!) u Saviju, Bóna 1980., 180. pretpostavlja da bi područje njihova naseljavanja bilo ograničeno na južnu polovicu Panonije, Mócsy 1974., 341-342 je zaključio da su bili smješteni u dolini Drave u Saviji, Eadie 1982., 27 također navodi Saviju, dok Nagy 1971., 320-321 uzima da su federati boravili u današnjoj Baranji i Tolni, odnosno u sjevernome dijelu Druge Panonije i južnome dijelu Valerije, u svakome slučaju sjeverno od rijeke Drave. Varády 1969., 522 je čak pokušao točnije odrediti prostor gdje su Huni bili naseljeni, sjeverno od Save, u sjeveroistočnoe dijelu naseobinskoga područja, premda za to nema potkrepe niti u izvorima niti u arheološkim istraživanjima. Barkóczy 1980., 118 slijedi Varádyja u tvrdnji da su federati prvo bili naseljeni u južnoj Panoniji. I Tomičić 2000., 263-264 se oslanja na ove pretpostavke i smješta alansko-hunske federate u Drugu Panoniju, odnosno Sirmij, a Vizigote (!) u Saviju, oko Jovije Botivona i Petoviona. Alföldi 1926., 67-68 pak odbacuje mogućnost da su kao federati u Panoniji bili naseljeni i Huni, objašnjavajući to tvrdnjom da "zacijelo nisu imali mnogo volje vezati se za zemlju" (*weil sie wohl nicht viel Lust hatten, sich and die Scholle zu binden*), već su "štoviše nakon umirenja Gota odvažno nastavili dalje tumarati, često provaljujući u dunavske pokrajine Istočnoga Carstva, zajedno s drugim germanskim susjedima" (*Vielmehr streifen die Hunnen nach der Befriedung der Goten ungescheut weiter umher, oft in die Donauprovinzen des Osterreiches einbrechend, gemeinsam mit anderen germanischen Nachbarn*). I Schmidt 1934., 260 kaže da su ugovori bili sklopljeni s Ostrogotima i Alanima, a izostavlja Hune. Međutim, čini se da kasnije upošljavanje panonskih federata, pri čemu se spominju i Huni, a osobito arheološki nalazi snažno govore u prilog pretpostavci da su u Panoniji naseljeni, odnosno smješteni kao saveznički vojnici i Huni (o arheologiji ostrogotsko-alansko-hunske skupine usp. Müller - Straub 2002.).

¹⁹ Lotter 2003., 73-74. Biskupsko sjelo Jovija ne bi bilo smješteno u Joviji Botivonu (*Iovia Botivo*), današnjemu Ludbregu, nego prije u valerijskoj Joviji, današnjem Alsóhetényu, odnosno Hétenypusztá, pedesetak kilometara od Blatnoga jezera, gdje je otkrivena kasnoantička utvrda sa znatnim civilnim naseljem (usp. Lotter 2003., 49, 56). Prema Migotti 1997., 23 pitanje ubikacije jovijskoga biskupskog središta je i dalje otvoreno (Hétenypusztá ili Ludbreg).

federata pokušao i zastrašiti tadašnjega zapadnog uzurpatora Magna Maksima, ali je zbog nepovoljnog odnosa snaga morao odustati od demonstracije sile i Hune zlatom nagnati na povratak.²⁰ Kad su pak potkraj 384. godine preko Dunava u Panoniju provalili Sarmačani, vjerojatno su bili suzbijeni i uz djelatnu pomoć panonskih federata.²¹ Osjetljiva se ravnoteža u odnosima carskih vlasti s panonskim federatima uskoro narušila jer doznajemo da su 387. godine neimenovani barbari ugrožavali panonske stanovnike, što je protucar Magno Maksim iskoristio da se domogne pristupa Italiji.²² Ovo može značiti da federati nisu ispunili svoju graničarsku dužnost ili čak da su sami bili izvorom nevolja, što u svakome slučaju znači naraslu napetost između njih i carske vlade u Mediolanu. Panonski federati nisu pružili podršku Magno Maksimu kao novome gospodararu Italije, gajeći prema njemu

²⁰ Stein 1959., 202, Varády 1969., 42-43, Maenchen-Helfen 1973., 42-44, 1978., 31, Barkóczi 1980., 117, Demandt 1989., 129, Wolfram 1990., 251, Lotter 2003., 82-83). Usp. Ambrozije, *Epistolae* 30 (Maur. 24), 8 i sl.: (...) *Valentinianus Hunnos atque Alanos appropinquantes Galliae per Alemanniae terras reflexit. (...) et ideo adversus Juthungum Hunnus accitus est. (...) Tu fecisti incurvari Rhaetias, Valentinianus suo tibi auro pacem redemit*, "Valentinijan [II.] je Hune i Alane koji su se približavali Galiji okrenuo preko krajeva Alemanije. (...) i stoga je protiv Jutunga pozvan Hun. (...) Ti [Magno Maksim] si učinio da nasrnu na Recije, a Valentinijan je svojim zlatom tebi kupio mir".

²¹ Seeck 1913., 208 (datirano 385.), Alföldi 1926., 63 (datirano 385.), Stein 1959., 204, Varády 1969., 39-40, Maenchen-Helfen 1973., 40, 1978., 30 (datirano 384., ali prije intervencije protiv Jutunga), Barkóczi 1980., 117 (datirano 385.), Demandt 1989., 131, Wolfram 1990., 251, (datirano 385.). Varády 1969., 40 i Barkóczi 1980., 117-118 tvrde da su se u pustošenju Panonije Sarmačanima pridružili panonski federati, što bi imalo porazne posljedice po gospodarske prilike u Panoniji, ali je to samo pretpostavka bez prave potkrepe u izvorima. Činjenica što su Sarmačani probili dunavski limes ne znači nužno da su u tome imali potporu federata koji su inače još početkom iste godine za carski račun ratovali protiv Jutunga. Uostalom, teško da bi pobjeda nad Sarmačanima bila izvojevana bez vojnoga sudioništva federata. O njoj svjedoči Aurelije Simah, *Relationes ad principes* 2.47, koji je 384. godine bio prefekt Rima i nazočio trijumfalnoj predstavi u Koloseju: *Vidimus catenatum agmen victae gentis induci illosque tam truces vultus misero pallore*, "Vidjesmo okovanu povorku poražena naroda kako se dovodi i ona tako divlja lica u očajnome bljedilu".

²² Varády 1969., 44-45, Lotter 2003., 83, Alföldi 1926., 63, Stein 1959., 204-205, Maenchen-Helfen 1973., 44, 1978., 32 i Demandt 1989., 131 u tim "barbarima" vide napadače koji su u Panoniju provalili preko Dunava. O njima svjedočanstvo pruža jedino Zosim, 4.42.5: *Τοσοῦτον δὲ ἴσχυσεν ὁ Μάξιμος τὸν Δομνῖνον παραγαγεῖν ὥστε καὶ μέρος ἧς εἶχε στρατιᾶς συμπαραπέμψαι, συννοῖσον εἰς ἐπικουρίαν τῷ βασιλεῖ κατὰ τῶν ἐπικειμένων τοῖς ὑπ' αὐτὸν Παιόσι βαρβάρων*, "Toliko je Maksim [Magno Maksim] uzmogao obmanuti Domnina [poslanik Valentinijana II.] tako da je ovoga pratio i dio njegove vojske da bude caru na pomoć protiv barbara koji su prijetili njegovim [Valentinijanovim] podanicima Panoncima". Zosim ne kaže da su *βάρβαροι* došli iz Zadunavlja, iako je takva mogućnost sasvim realna s obzirom na tadašnje prilike na dunavskom limesu. Doduše, isticanje prijetnje Valentinijanovim podanicima Panoncima čini se da prije upućuje na unutrašnju opasnost. Na zazorno ponašanje federata mogao bi aludirati i Pakat, *Panegyricus dictus Theodosio*, 32.3, kad spominje "sumnjivu četu" (*suspecta manus*) koja se udaljila s granice (*limiti decederet*) da bi pružila pomoć Teodozijevoj vojsci (*militi auxiliator accederet*). Budući da Pakat govori i o *omnes Scythicae nationes*, "svim skitskim narodima", prethodni se izraz zacijelo odnosi i na vizigotske federate s donjega Dunava (usp. Nagy 1971., 323).

otvoreno neprijateljstvo, već su se radije pridružili Teodoziju kad je početkom ljeta 388. savsko-dravsko-dunavskim međurječjem kretao protiv protucara.²³ U bitki kod Siscije vjerojatno u srpnju 388. hunski i alanski konjanici imali su presudnu ulogu u pobjedi nad uzurpatorovim snagama, dok je u bitki kod Petoviona koja je uslijedila odmah zatim njihov udio u pobjedi bio naizgled nešto manji.²⁴ Čini se da je Teodozije I. ubrzo nakon pobjede nad Magnom Maksimom poslao sve federate natrag u njihova boravišta, među njima dakako i panonske federate, jer nije želio u Italiju ući s barbarskom vojskom, već samo s rimskim postrojbama.²⁵ Panonski su federati zacijelo sudjelovali i u Teodozijevu pohodu protiv novoga zapadnog uzurpatora Eugenija koji je odlučujuće poražen u bitki na rijeci Frigid (d. Vipava u Sloveniji) početkom rujna 394., jer je cara put iznova vodio savsko-dravsko-dunavskim međurječjem, premda u izvorima nisu poimence navedeni.²⁶ Poslije Teodozijeve smrti, početkom 395. godine, federati su se pobunili, nezadovoljni načinom na koji su se rimske vlasti ponijele prema njima tijekom i nakon pohoda. Ustanak je u prvom redu zahvatio Vizigote (inače nase-

²³ Stein 1959., 207, Varády 1969., 47-58 (doduše, tu se Pakatov *limes* pogrešno traži u Saviji i Drugoj Panoniji), Barkóczy 1980., 118, Demandt 1989., 132, Lotter 2003., 83-84. Alföldi 1926., 68 i Schmidt 1934., 261 te s njima Maenchen-Helfen 1973., 45, bilj. 134, 1978., 33, 358, bilj. 134 odbacuju mogućnost sudioništva panonskih federata u Teodozijevu pohodu, nego drže da je riječ o barbarima unovačenima onkraj Dunava. No, Pakat, *Panegyricus dictus Theodosio*, 32.3-4 zapravo je vrlo jasan: *Postremo populis barbarorum ultroneam tibi operam ferre voventibus commilitum munus indulges, ut et limiti manus suspecta decederet et militi auxiliator accederet; qua tua benignitate pellectae omnes Scythicae nationes tantis examinibus confluebant, ut quem remiseras tuis, barbaris videreris imperasse dilectum. O res digna memoratu! Ibat sub ducibus vexillisque Romanis hostis aliquando Romanus, et signa contra quae steterat sequebatur, urbesque Pannoniae quas inimica dudum populatione vacuaverat miles implebat. Gothus ille et Chunus et Halanus responedabat ad nomen et alternabat excubias et notari infrequens verebatur*, "Naposljedku si [Teodozije I.] narodima barbara koji su se zavjetovali da će ti pružiti dragovoljnu službu ugodio kao odredu suboraca da bi se i sumnjiva četa maknula s granice i kao pomoćnik pristupila vojniku; ovom tvojom dobrostivošću pridobiveni, svi su se skitski narodi u tolikim hrapama sjatili da si se činio kako si barbarima zapovjedio novačenje kojega si poštedio svoje. O događaj vrijedan spomena! Stupaše pod vojskovođa i stijegovima rimskim negdašnji neprijatelj rimski i sljedaše znakovlje nasuprot kojih stajao bješe te kao vojnik ispuni gradove Panonije koje je nedavno praznio neprijateljskim pustošenjem. Got onaj, i Hun, i Alan odazivao se na ime, izmjenjivao straže i bojao se da kao neredovit zabilježen bude".

²⁴ Varády 1969., 58-61, Bratož 2003., 503, Lotter 2003., 84-85.

²⁵ Varády 1969., 62-63, Lotter 2003., 85. Usp. Ambrozije, *Epistolae* 74 (Maur. 40), 22: *Ego cum periculum summum esset ne Alpes infida barbarorum penetrarent consilia, intra ipsum Alpium vallum victoriam tibi contuli, ut sine damno vinceres*, "Kad je najveća bila opasnost da ne bi nevjerna nakane barbara prodrle kroz Alpe, Ja [Bog] sam ti pobjedu dodijelio unutar štita samih Alpa da pobijediš bez štete".

²⁶ Varády 1969., 78-87, Lotter 2003., 85-86. Izvori spominju alanskoga poglavicu Saula koji je, kako se doima, zapovijedao alanskim konjanicima panonskih federata, možda i kao Sfrakssov nasljednik (usp. Zosim, 4.57.2, Ivan Antiohijac, fr. 187 [FHG 4, 609], *gentis praeffectus Alanae* kod Klaudija Klaudijana, *Bellum Geticum*, 583).

ljene u Trakiji, točnije u Priobalnoj Dakiji i Drugoj Meziji),²⁷ no moguće je da su se tada digli i panonski federati, budući da navalu Markomana, Kvada, Vandala i Sarmačana preko srednjeg Dunava i pustošenje Panonije, što bi se dogodilo također 395. godine, nitko nije osujetio niti suzbio, premda bi to bila glavna federatska zadaća.²⁸ Zapadnom rimskom vojskovođi Stilihonu

²⁷ O tome usp. Seeck 1913., 273-275, Schmidt 1934., 425-432, Bury 1958., 109-110, Stein 1959., 231, Demandt 1989., 140-141, Wolfram 1990., 145-150, Heather 1994., 199-206.

²⁸ Lotter 2003., 87, 100. O provali u Panoniju usp. Alföldi 1926., 63, Schmidt 1934., 428, 1938., 184, Bury 1958., 110, bilj. 2, Stein 1959., 228., Nagy 1971., 328-329 sumnja u mogućnost istodobnog ustanka panonskih federata. Premda Varády 1969., 87-94 govori o pobuni panonskih federata, nastoji dokazati i kako provale barbara u Panoniju 395. godine nije bilo (1969., 115-127). Ipak se čini da iz izvori govore njoj u prilog. Usp. Jeronim, *Epistulae* 60, koja je nastala 396. godine: (...) *viginti et eo amplius anni sunt, quod inter Constantinopolim et Alpes Iulias cotidie Romanus sanguis effunditur. Scythiam, Thraciam, Macedoniam, Thessaliam, Dardaniam, Daciam, Epiros, Dalmatiam cunctasque Pannonias Gothus, Sarmata, Quadus, Alanus, Huni, Vandali, Marcomanni vastunt, trahunt, rapiunt*, "Dvadeset je i još više godina da se između Konstantinopola i Julijskih Alpa svakodnevno lije rimska krv. Skitiju, Trakiju, Makedoniju, Tesaliju, Dardaniju, Dakiju, Epir, Dalmaciju i sve Panonije pustoše, otimaju i pljačkaju Got, Sarmačanin, Kvad, Alan, Huni, Vandali, Markomani". Iako Jeronim sasvim očigledno opisuje događaje koji su se protezali tijekom dvadeset godina, nije poznata nijedna provala Markomana i Vandala u okviru ovoga vremenskog razdoblja, a prije pretpostavljene 395. godine. Zna se da su Kvadi napali Panoniju 374. godine zajedno sa Sarmačanima, no čini se da su Markomani tada bili mirni (Schmidt 1938., 182-184). Glavni izvor za ovaj napad je Amijan Marcelin, 29.6.1-14, ali on ne spominje Markomane uz Kvade, iako je znao da su Kvadi i Markomani napali zajedno Carstvo za vladavine Marka Aurelija Antonina u 2. st. (Amijan Marcelin, 29.6.1, usp. i 22.5.5). Određenu potkrepu pretpostavci o napadu Markomana 395. godine pružaju i kasniji događaji jer je zapadni rimski vojskovođa Stilihon oko 397. godine sklopio sporazum s Markomanima koji su naseljeni u Prvoj Panoniji (Schmidt 1938., 184-185, Stein 1959., 231, Lotter 2003., 100-101), o čemu neposredno svjedočanstvo pruža Paulin u *Vita Ambrosii*, 36, s obzirom na važnu ulogu i biskupa Ambrozija (umro 4. travnja 397.) u tome: (...) *Fritigil quaedam regina Marcomannorum (...) Christo credidit (...) Qua accepta epistola mulier suavit viro, ut cum populo suo se Romanis traderet (...)*, "Jedna kraljica Markomana Fritigil (...) vjerovala je u Krista (...) Primivši to pismo [koje joj je poslao biskup Ambrozije], žena je nagovorila muža da se preda Rimljanima sa svojim narodom". Usp. i Klaudije Klaudijan, *De consulatu Stilichonis* 1.190-191: *Non Marte Suebos / contudimus, quis iura damus*, "Nismo ratom pokorili Svebe [Markomane] kojima smo zakone dali". Varády 1969., 94, 437, bilj. 232 uzima da izraz Amijana Marcelina, 29.6.6 *et gentes circumscitas* ("i narodi smješteni uokolo [Kvada]") u vezi s kvadskim napadom 374. godine pokriva i Markomane i Vandale, iako se zapravo misli na sarmačanska plemena Jaziga i Argaragančana (Schmidt 1938., 181; suprotno Varády 1969., 121-122). Za Vandale se pak zna da su 401. godine provalili u Panoniju, Norik i Reciju (Schmidt 1934., 107-108, Stein 1959., 248, Möcsy 1974., 347, Demandt 1989., 142, Lotter 2003., 101). Moguće je da o provali preko Dunava 395. godine govori i Klaudije Klaudijan, *In Rufinum* 2.26-28: *Alii per terga ferocis / Danuvii solidata ruunt expertaque remos / frangunt stagna rotis*, "Jedni [barbari] su preko zaleđene površine silovita Dunava nasrnuli i na vesla naučenu vodu kolima slomili". Budući da u sljedećim stihovima Klaudijan pripovijeda o drugim barbarima (u izvorniku samo *alii*) koji su preko Kavkaza provalili u istočne rimske pokrajine (idem, 28-30), Varády 1969., 90, 117-119 je ustvrdio da se u oba slučaja misli isključivo na Hune. No, Klaudijan na početku odlomka govori o narodima (*gentes*) koje je prefekt pretorija Istoka i Stilihonov ogorčeni protivnik Rufin tobože pustio da provale u Carstvo (idem, 23), dakle ne samo o Hunima. Također, u *In Rufinum* 1.308-310 kaže: (...) *iam Getas Histriumque movet Scythiamque receptat auxilio*,

uspjelo je tek 399. godine srediti prilike u Podunavlju,²⁹ ali mir nije dugo potrajao. Čini se da su u vrijeme provale Vandala (i zajedno s njima Alana) u Panoniju, Norik i Reciju 401. godine zbio novi ustanak federata, ovoga puta noričko-recijskih, koji je vrlo vjerojatno uzburkao i ostrogotsko-alansko-hunsku skupinu.³⁰ Takve prilike omogućile su Alariku i njegovim Vizigotima da bez teškoća u jesen 401. prođu savsko-dravsko-dunavskim međurječjem do Julijskih Alpa i provale u Italiju.³¹ Ostrogotsko-alansko-hunska skupina tada više nije bila jedinstvena, a Alarikov je prodor vjerojatno potaknuo daljnje

"već Gete [Gote] i Histar [narode uz Dunav] podbada [Rufin] i Skitiju u pomoć prima" te (1.319-321) *coniuratus Getarum / distulit instantes eluso principe pugnas / Hunorum laturus opem*, "s Getima uročen, prevarivši vladara [Arkadija], odložio je [Rufin] prijeteće bitke, kaneći dovesti silu hunsku". Maenchen-Helfen 1973., 53, 1978., 39 inače odbacuje mogućnost da su Huni 395. godine provalili u Trakiju, dok ovakvu provalu prihvaćaju Seeck 1913., 274, Thompson 1948., 26, Stein 1959., 228, Wirth 1999., 30. Klaudijan, *In Rufinum* 2.269-271 zacijelo ne misli na Hune i Alane koji se već nalaze u Carstvu, dakle na panonske federate, kad (riječima istočnih rimskih vojnika koje je Stilihon morao na Rufinov zahtjev vratiti Arkadiju) kaže: (...) *qui forte nefandas iam parat insidias, qui nos aut turpibus Hunis aut impacatis famulos praebebit Alanis*, "koji [Rufin] možda već opake sprema spletke, koji će nas [istočne rimske vojnike] kao robove ili Hunima gadnim ili Alanima nemirnim predati". Usp. Varády 1969., 121, 445, bilj. 297, Lotter 2003., 87.

²⁹ Varády 1969., 127-144, 160-170, Lotter 2003., 87. Varády 1969., 162-178 čak pretpostavlja da su ostrogotsko-alansko-hunski federati tada preseljeni u nova boravišta nakon što su s njima sklopljeni pojedinačni saveznički ugovori: Ostrogoti u Italiju i Prvu Panoniju, Alani u Valeriju, a dijelom zajedno s Hunima u Italiju, dok bi Huni uglavnom ostali u Drugoj Panoniji (ovo manje-više prihvaća i Barkóczy 1980., 118, koji tvrdi da su Alani smješteni u Valeriju, Goti u Prvu Panoniju, a Huni ostali između dvaju rijeka, valjda pritom misleći na Dravu i Savu). No, to je konstrukcija koja počiva na neutemeljenoj interpretaciji izvora (usp. Nagy 1971., 330-335). O Stilihonovu djelovanju u srednjemu Podunavlju svjedoči Klaudije Klaudijan, *De consulatu Stilichonis*, 2.191-207 (iz 399. godine): (...) *Hinc obsidione solutus / Pannonius pоторque Savi, quid clausa tot annis / oppida laxatis ausus iam pandere portas / (...) agnoscitque casas et collibus oscula notis / figit (...) exsectis inculta dabant quas saecula, silvis / restituit terras et opacum vitibus Histrum / conserit et patrium vectigal solvere gaudet, / immunis qui clade fuit*, "Osloboden nato opsade Panonac koji uz Savu obitava, usudio se zar da, raskrilivši vrata, otvori tolikih godina gradove zatvorene (...) i kolibe prepozna i utisne cjelove brežuljcima znanim (...) posjekavši šume koje neuljudeni namriješe naraštaji, zemlju povrati, mračni Histar lozom zasadi i raduje se što očinski porez plaća onaj koji u nesreći izuzet bješe; *De consulatu Stilichonis*, 3.12-13 (iz 400. g.): (...) *Hic est felix bellator ubique, / defensor Lybiae, Rheni pacator et Histri*, "To je bojovnik sretan posvuda [Stilihon], Libije branitelj, umiritelj Rajne i Histra".

³⁰ Lotter 2003., 88. Usp. Klaudije Klaudijan, *Bellum Geticum*, 363-380, 400-403, 414-415: *Iam foedera gentes / exuerant Latiiq̄e audita clade feroces / Vindelicos saltus et Norica claustra tenebant. / (...) sic ducis aspectu cuncti stupuere rebelles*, "Sad saveze razvrgnuše narodi i, čuvši za nesreću Lacija [Rima], zauzeše divlji vrleti vindeličke i noričke klanca. (...) Pobunjenici se tako gledom na vojskovođu [Stilihona] svi zabezeknuše."

³¹ O Alarikovu napadu na Italiju usp. Seeck 1913., 328-334, Schmidt 1934., 437-441, Bury 1959a, 160-162, Stein 1959., 247-249, Demandt 1989., 142, Wolfram 1990., 158-160, Heather 1994., 208-209. O nesmetanom Alarikovom prodoru južnom Panonijom svjedoči Jordan, *Getica* 147: (...) *mox ergo antefatus Halaricus creatus est rex, cum suis deliberans suasit eos suo labore quaerere regna quam alienis per otium subiacere, et sumpto exercitu per Pannonias Stilicone et Aureliano consulibus et per Sirmium dextroque latere quasi viris*

razdvajanje federata.³² Hunski ratnici, zajedno s ostrogotskima, najvećim su dijelom pružili podršku Alariku, dok se samo manji njihov dio stavio na raspolaganje Stilihonu koji je, doduše, mogao računati na znatnu potporu Alana.³³ Alarikovo povlačenje iz Italije u udaljeno panonsko-dalmatinsko međugraničje i sporazum sklopljen između njega i Stilihona 405. godine nisu Zapadno Carstvo zadugo poštedjeli novih nedaća jer je već u jesen iste godine Podunavlje pogodio dotad najveći prodor barbara. Predvođeno Radagaizom barbarsko je mnoštvo, sastavljeno ponajviše od Gota, probilo granicu na srednjem Dunavu, pregazilo Panoniju i u hitroj navali upalo u sjevernu Italiju i Reciju.³⁴ Pritom je pred sobom valjalo i druge narode koji će posljednjega dana 406. godine provaliti preko srednje Rajne u Galiju (ponajprije Vandali, Alani i Svevi, za kojima će se natisnuti i drugi).³⁵ Bio je to novi seo-

vacuum intravit Italiam nulloque penitus obsistente ad pontem applicavit Candidiani, qui tertio miliario ab urbe aberat regia Ravennate, "Ubrzo je, dakle, prije rečeni Alarik proglašen kraljem i, vijećajući sa svojima, nagovorio ih da vlastitim trudom potraže kraljevstvo nego da se u dokolici pokoravaju drugima te, uzevši vojsku, za Stilihonova je i Aurelijanova konzulata [400. !] preko Panonija i Sirmija na desnome boku ušao u Italiju koja kao da je bila bez bojnih snaga i potpuno se bez ičijeg otpora približio mostu na Kandidijanu, koji je bio tri milje udaljen od carskoga grada Ravene".

³² Varády 1969., 210-213, Lotter 2003., 89. O sukobima među panonskim federatima svjedoči Paulo Orozije, 7.37.3: *Taceo de ipsorum inter se barbarorum crebris dilacerationibus, cum se invicem Gothorum cunei duo, deinde Alani atque Huni variis caedibus populabantur*, "Šutim o čestim međusobnim razdorima tih istih barbara kad su se dva odreda Gota, a potom Alani i Huni raznim krvoprolićima među sobom uništavali".

³³ Lotter 2003., 89. Riječ je o Gotima i Hunima koji su već prije bili uzeti kao vojnički zaštitari (*buccellarii*) ili su služili u rimskim postrojbama. Alani pod Saulom pomogli su Stilihonu da nadvlada Alarika u Italiji (bitka kod Polencije u travnju 402.). Veze između ostrogotsko-hunskih federata i Alarikovih Vizigota mogle bi potjecati još iz doba kad su zajedno ratovali na strani Teodozija I. protiv Magna Maksima i Eugenija. Moguće je da je Ataulf zapovijedao ostrogotsko-hunskim federatima i prije 408. godine kad izvori spominju da se nalazio na čelu Gota i Huna u Panoniji (Lotter 2003., 89, 94 i sl.; drukčije misli Heather 1994., 343-344).

³⁴ O Radagaizovoj provali usp. Seeck 1913., 375-377, Schmidt 1934., 265-267, Stein 1959., 249-250, Bury 1958., 167-168, Demandt 1989., 142-143. Obično se misli da je riječ o Ostrogotima, no vjerojatno je bilo i Vizigota (Maenchen-Helfen 1973., 61, 1978, 45, Lotter 2003., 92-93).

³⁵ Usp. Lotter 2003., 32, 90. O njima svjedoči Jeronim u pismu napisanu 409. godine (*Epistolae* 123.16): *Innumerabiles et ferocissimae nationes Gallias occuparunt. Quidquid inter Alpes et Pyrenaeum est, quod Oceano et Rheno concluditur; Quadus, Vandalus, Sarmata, Halani, Gepides, Heruli, Saxones, Burgundiones, Alamanni et - o lugenda respublica! - hostes Pannonii vastaverunt*, "Nebrojeni i nadasve divlji narodi zaposjeli su Galije. Što god je između Alpa i Pireneja, što je opasano Oceanom i Rajnom, opustošili su Kvad, Vandal, Sarmaćanin, Alani, Gepidi, Heruli, Saksonci, Burgundani, Alamani i - o žaljenja vrijedna državo! - neprijatelji Panonci". *Hostes Pannonii* nisu panonski federati, kako zaključuje Varády 1969., 218-223 (usp. također Bury 1958., 167 koji pod *hostes Pannonii* podrazumijeva "unutrašnje barbare", *the barbarians who were within*), jer se oni nikada nisu asimilirali pa ih Jeronim sigurno ne bi smatrao carskim podanicima Panoncima, nego pokrajinsko stanovništvo koje je pod barbarskim pritiskom samo bilo stavljeno u pokret, pridruživši se pustošiteljima (Seeck 1913., 377, Alföldi 1924., 4, bilj. 19, 1926., 70, bilj. 2, Stein 1959., 250, Mócsy 1974., 347, Demandt 1989., 143, Lotter 2003., 32, bilj. 190).

beni poticaj što su ga dali Huni koji su se tada već bližili srednjemu Dunavu.³⁶ Kakav su stav prema Radagaizovoj provali zauzeli panonski federati, nemoguće je utvrditi, premda bi se moglo pretpostaviti da nisu pružali otpor.³⁷ Alani su se možda pridružili napadačima, jer se nakon 405/6. godine više ne spominju u Panoniji, dok se većina ostrogotsko-hunskih federata zacijelo držala po strani.³⁸ Ova je kriza pružila prigodu tzv. Velikim Hunima da se prvi put umiješaju u prilike na Zapadu. Stilihon je u pomoć protiv Radagaiza pozvao hunskoga vladara Uldina koji je sa svojim odredima bez sumnje prošao savsko-dravsko-dunavskim međurječjem.³⁹ Uldin i gotski vođa Sar, koji je zapovijedao Ostrogotima i vjerojatno Hunima otprije u Stilihonovoj službi,⁴⁰ odnijeli su pobjedu nad Radagaizom u kolovozu 406.

³⁶ Thomson 1948., 28, Altheim 1951., 82, Mócsy 1974., 349, Heather 1994., 228, Wirth 1999., 32-33, Lotter 2003., 90. Drukčije Varády 1969., 194, 189-190, Maenchen-Helfen 1973., 60-61, 1978., 44.

³⁷ Varády 1969., 201, 390 govori o izdaji panonskih federata, dok Barkóczi 1980., 119 drži da se Radagaizov napad nije mogao dogoditi bez privole hunskih federata. Carski ukaz od 24. ožujka 406. svjedoči o napuštanju obrambenih položaja na granici: *Idem AAA. Longiniano praefero praetorio. Qui relictis militaribus castris se ad depraedationes vel latrocinium contulerint, severitatem publicam non evadant. Datum viiii kalendas apriles Ravenna Arcadio Augusto. VI et Probo v. c. consulibus*, "Isti augusti [Arkadije, Honorije i Teodozije II.]. Prefektu pretorija Longinijanu. Oni koji se, napustivši vojne tabore, usmjere na pljačke i razbojstvo, neće izbjeći državnu strogost. Dano devetoga dana aprilskih kalenda u Raveni za konzulata augusta Arkadija šesti put i prejasnoga muža Proba". I ukazi iz veljače, srpnja i listopada 403. također ukazuju na to da je napuštanje vojnih položaja uzelo maha u trenutcima krize na granici (7.18.11.2, 12, 13, 14, 14.2).

³⁸ Lotter 2003., 90-91, 93-94.

³⁹ Thompson 1948., 33, Maenchen-Helfen 1973., 59-60, 1978., 44, Bóna 1991., 20, Wirth 1999., 34. Uldin je već 400. godine pomogao Istočnome Carstvu da suzbije pobunu vojskovođe Gaine (Thompson 1948., 32, Maenchen-Helfen 1973., 59, 1978., 44, Bóna 1991., 18-19, Wirth 1999., 31). Varády 1969., 201-207 sumnja u Uldinovu intervenciju u zapadnoj rimskoj službi. Zosim, 5.26.4 navodi da je Stilihon protiv Radagaiza, uz redovite postrojbe, "pribavio toliku savezničku vojsku od Alana i Huna kolika je god bila moguća" (*ἔσον οἷός τε γέγονε συμμαχικὸν ἐξ Ἀλανῶν καὶ Οὐννων περιποιήσασθαι*), a da pritom ne spominje ni Uldina ni Sara. Varády 1969., 297 Zosimove Alane i Hune smatra panonskim federatima, no mnogo je vjerojatnije kako je riječ upravo o Uldinovim četama.

⁴⁰ Usp. Lotter 2003., 93-94, koji Sara drži Ostrogotom, oslanjajući se zacijelo na Varádyja 1969., 207-210, 217-218 po kojem je Sar također bio Ostrogot, vođa panonskih ostrogotskih konjanika premještenih u Italiju i vrhovni zapovjednik Stilihonovih federatskih postrojba. Nagy 1971., 332-333 ga smatra Vizigotom i odbacuje tezu da bi mogao zapovijedati panonskim ostrogotskim federatima. Schmidt 1934., 266 ga također drži Vizigotom koji se možda odijelio od Alarika za njegova prvog pohoda u Italiju (402.) i prešao u rimsku službu. Wolfram 1990., 172-173 se ne određuje preciznije u vezi sa Sarovom etničkom pripadnošću, premda nastoji rasvijetliti uzroke Ataulfova i Sarova ogorčena neprijateljstva. Za Ataulfa, kojega drži zapovjednikom Gota i Huna u Panoniji (161-162), misli da ga je Alarik poslao onamo kako bi sa sobom doveo Gote, ali ga ne stavlja na čelo ostrogotsko-hunskih panonskih federata jer su oni tobože bili naseljeni u Donjoj Panoniji, dok su se Ataulfove čete nalazile u Gornjoj Panoniji (171). No, zaključak da je Ataulf bio vođa panonskih ostrogotsko-hunskih federata upravo se nameće (usp. Lotter 2003., 95-98). Moguće je stoga da sukob između Sara i Ataulfa potječe još iz zajedničkih "panonskih" dana kada su se možda sporili

Zapadno rimsko upošljavanje Uldina pokazuje da je utjecaj Huna već tada dosezao razmjerno blizu srednjem Dunavu, premda je središte njihove države još uvijek ležalo uz donji Dunav. Napokon, kad je Alarik u jesen 408. godine kretao u drugi pohod na Italiju, razumije se, ponovno savsko-dravsko-dunavskim međurječjem, pridružio je sebi Ataulfa kojega su pratili uglavnom Ostrogoti, dok bi većina hunskih federata ostala u Panoniji.⁴¹ Bio je to ujedno i konačni kraj nekada jedinstvene ostrogotsko-alansko-hunske federatske skupine koja je uvelike utjecala na prilike u Panoniji krajem 4. i početkom 5. stoljeća.

Preotimanje Panonije od hunskih federata

U sljedeća gotovo dva desetljeća ništa nije poznato o hunskim federatima koji su preostali u Panoniji. Zapadni rimski car Honorije je u ljeto 409. protiv Alarika pozvao u pomoć Hune kao saveznike, ali su oni došli iz Zadunavlja.⁴² Dakako, na putu u Italiju morali su proći savsko-dravsko-dunavskim međurječjem. Ne zna se što je dalje bilo s njima, no čini se da svoju zadaću nisu sasvim ispunili jer je Alarik u kolovozu 410. mogao osvo-

oko vrhovništva. Doduše, jednako se valjanom čini i pretpostavka da se Sar zapravo odvojio od Alarika i da se sukob između njih dvojice onda prenio na Ataulfa kao Alarikova šurjaka (usp. Heather 1994., 197-198). Kako god bilo, vrlo je vjerojatno da je Sar zapovijedao gotskim federatskim četama koje su se već nalazile u Italiji i koje su se u prvome redu sastojale od Gota (i Huna) iz Panonije.

⁴¹ Lotter 2003., 94, 98. Usp. također Várady 1969., 241-247. O Ataulfu na čelu panonskih Gota i Huna izvješćuje Zosim, 5.37.1: *Ἐπεὶ δὲ μεγίστοις οὕτως πράγμασιν οὐκ ἐκ τοῦ Ἰσσοῦ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐκ μείζονος ὑπεροχῆς ἐγχειρήσαι διανοεῖτο, μεταπέμπεται τὸν τῆς γαμετῆς ἀδελφὸν Ἀτάουλφον ἐκ τῆς ἀνωτάτω Παιονίας, ὡς ἂν αὐτῷ κοινωνήσοι τῆς πράξεως, Οὐννων καὶ Γότθων πλῆθος οὐκ εὐκαταφρόνητον ἔχων*, "No, budući da je u tako velikoj nakani naumio [Alarik] ne samo s jednakom silom nego i s većom nadmoći navaliti, pozvao je ženina brata Ataulfa iz Gornje Peonije [Panonije], koji je imao znatno mnoštvo Huna i Gota, kako bi mu se pridružio u pothvatu". Na Alarikov i Ataulfov odlazak iz Ilirika kao na svršetak jednoga razdoblja čini se da aludira i Jeronim u već spomenutu pismu iz 409. godine (*Epistulae* 123.17): *Olim a mari Pontico usque ad Alpes Iulias non erant nostra, quae nostra sunt, et per annos triginta fracto Danubii limite in mediis Romani imperii regionibus pugnabatur. Aruerunt vetustate lacrimae; praeter paucos senes omnes in captivitate et obsidione generati non desiderabant, quam non noverant, libertatem*, "Odavno od Pontskog mora sve do Julijskih Alpa nije naše ono što je naše i, nakon sloma dunavske granice, trideset se godina vojevalo u središnjim oblastima Rimskog Carstva. Presahle su suze od dugotrajnosti. Osim malo staraca, svi su rođeni u suzanjstvu i opsadi pa nisu žudjeli za slobodom koju nisu upoznali".

⁴² Usp. Seeck 1913., 402, Thompson 1948., 34, Bury 1958., 179, Stein 1959., 257, Demandt 1989, 145, Zosim, 5.50.1: *μυρίους εἰς συμμαχίαν Οὐννων ἐπεκαλεῖτο*, "pozvao je [Honorije] deset tisuća Huna u savezništvo". U tim Hunima Várady 1969., 254-257 pogrešno vidi panonske hunske federate (usp. Nagy 1971., 342). Broj je svakako preuveličan (Maenchen-Helfen 1973., 69, 1978., 50, Wirth 1999., 34). Čini se vjerojatnijim da su ovi Huni prispjeli uz privolu svoga vrhovnog kralja Uldina, kako predlaže Wirth 1999., 34, nego da je riječ o hunskoj skupini koja je otpala od njegove vlasti nakon ratnoga neuspjeha u Tračkoj dijecezi (408. - 409. godine), kao što tvrdi Maenchen-Helfen 1973., 69, 1978., 50.

jiti Rim.⁴³ Moguće je da su u to vrijeme nastale i sredenije prilike u Panoniji, Noriku i Reciji, gdje su bili naseljeni federati, među njima dakako i Huni, što bi bila zasluga vojskovođe Generida, postavljena 409. godine za zapovjednika čitava Zapadnog Ilirika.⁴⁴ Prekodunavski su Huni bili vrbovani i za vladavine Honorijeva nasljednika Ivana protiv kojega je istočni rimski car Teodozije II. pokrenuo pohod, štiteći interese tete Gale Placidije i njezina sinčića Valentinijana III. Kako bi se mogao suprotstaviti istočnoj rimskoj vojsci, Ivan je početkom 425. godine poslao Aecija, budućega glavnog zapadnog vojskovođu, da novcem kupi hunsku pomoć. Aecijev izbor nije bio neobičan jer je on još prije petnaestak godina proveo neko vrijeme među Hunima kao talac,⁴⁵ a uspjeh misije jamčila je i vrlo izdašna plaća koju su Huni imali

⁴³ Zacijelo je hunska prisutnost nagnala Alarika da ublaži zahtjeve koje je stavio pred Honorijevu vladu (usp. Bury 1958., 179, Stein 1959., 257). Huni su, dakako, bili angažirani na određeno vrijeme i to zacijelo prvenstveno da brane sjevernu Italiju gdje se nalazila Ravena u kojoj je stolovao car. Možda je Alarik potkraj 409. godine stoga i krenuo na Rim, a ne na Ravenu, jer se nije želio sukobiti s Hunima. Doduše, Huni su se vjerojatno već krajem 409. ili početkom 410. godine vratili u svoja boravišta, možda upravo zato što im je bio istekao najamnički ugovor. Čini se da navodni Honorijev kontakt s hunskim vladarom Haratonom krajem 412. ili početkom 413. godine treba prije pripisati istočnoj rimskoj (usp. Thompson 1948., 34, Bóna 1991., 46, Wirth 1999., 36-37), a ne zapadnoj rimskoj vladi (usp. Maenchen-Helfen 1973., 73-74, 1978., 53-54, Croke 1977., 353). Podatak se temelji na ulomku iz Olimpiodorove izgubljene povjesnice (fr. 19 Blockley). U poslanstvu Hunima sudjelovao je i sâm povjesnik koji spominje opasan put preko mora, koje bi prema Maenchen-Helfenu 1973., 74, 1978., 54 bilo Jadransko more, a ne Crno more. Croke 1977., 353 čak kaže da je poslanstvo putovalo "vjerojatno duž dalmatinske obale do Akvileje i potom kopnom do Panonije", *probably along the Dalmatian coast to Aquileia, thence to Pannonia overland*, no to nema mnogo smisla. Naime, ako je bila riječ o zapadnome rimskom poslanstvu, ishodište bi bez sumnje bila Ravena. Bilo bi besmisleno najprije preploviti Jadran do dalmatinske obale, a onda duž nje doploviti do Akvileje. U pitanju je, dakle, mogao biti samo izravni morski put Ravena - Akvileja uz zapadnu jadransku obalu. No, onda se postavlja pitanje čemu bi bilo potrebno riskirati nesiguran put morem za tu kratku relaciju do Akvileje, a zatim ionako od nje starom rimskom cestom poći u Panoniju. Ovakve je nelogičnosti moguće izbjeći prihvati li se da je ipak riječ o istočnome rimskom poslanstvu koje bi iz Carigrada krenulo morem iz nužde zbog još većih nesigurnosti putovanja kopnom. Naime, Tračka dijeceza je tada bila pod stalnom prijetnjom barbarskih upada (usp. Thompson 1948., 29-30, Maenchen-Helfen 1973., 74, 1978., 54, Bóna 1991., 23, Wirth 1999., 36).

⁴⁴ O Generidovu zapovjednom položaju u Zapadnom Iliriku usp. *PLRE* II, s. v. Generidus, 500-501, Demandt 1970., 646-647, Fitz 1994., 1392. Kako svjedoči Zosim, 5.46.2, Generid je isprva zapovjedao Gornjom Panonijom, Norikom i Recijom te svim oblastima do Alpa, a potom je dobio i nadzor nad četama u Dalmaciji. Odlomak o Generidu završava Zosim komentarom (5.46.5) da je on "obližnjim barbarima" (*τοῖς πλησιάζουσι βαρβάροις*) zada-
vao strah i da je pokrajinama nad kojima je bdio donio "potpunu sigurnost" (*πάσαν ἀσφάλειαν*). Maenchen-Helfen 1973., 71, 1978., 51 drži da su ti "obližnji barbari" zapravo Huni, no moguće je kako je riječ i o federatima (usp. bilj. 23 za sličnu situaciju u vrijeme Valentinijana II.). U vezi s reorganizacijom obrane Zapadnog Ilirika pod Generidom usp. Soproni 1985., 104 i sl.

⁴⁵ Nije jasno kad je Aecije boravio kod Huna kao talac, no u historiografiji se uvrijedilo njegovo upućivanje na hunski dvor datirati 409/410. godinom (usp. Seeck 1920., 104-105, Thompson 1948., 33-34, Stein 1959., 257, 283, Bóna 1991., 47, Wirth 1999., 34). Doduše, poje-

dobiti za svoje usluge. Hitajući preko južne Panonije, Aecije se uskoro pojavio u Italiji na čelu velike hunske vojske, ali je svejedno stigao prekasno jer je tri dana prije Ivan bio smaknut u Akvileji (u svibnju ili lipnju). Aecije se isprva sukobio s istočnom rimskom vojskom, ali se odmah zatim sporazumio s novom zapadnom rimskom carskom vladom, dok su se Huni preko južne Panonije vratili u svoje oblasti nakon što su primili novčanu nagradu, dali taoce i uzeli prisege.⁴⁶ Novi sporazum Zapadnoga Carstva s Hunima pokazao se vrlo korisnim jer je Aecije ponajprije s hunskim plaćenicima sljedeće četiri godine ratovao u Galiji protiv Vizigota i Franaka.⁴⁷ Sporazum je jednako povoljno djelovao i na prilike u sjevernome dijelu Zapadnoga Ilirika, dakle u Panoniji. Čini se da su godine 427. Zapadni Rimljani nakratko uspjeli ponovno steći nadzor nad panonskim oblastima koje su bile preotete hunskim federatima, što se u očima suvremenika doimalo kao oslobađanje Panonije od

dini povjesničari su nešto neodređeniji: *PLRE* II, s. v. Aetius 7, 22: "neko vrijeme zatim", *some time afterwards*, Demandt 1989., 151: "malo kasnije", *wenig später*, Šašel Kos 1994., 105: "nekoliko godina kasnije", *several years later*, tj. nakon što je 405. - 408. godine kao talac boravio kod Alarika. Valja upozoriti da Bury na jednome mjestu (1958a, 180, bilj. 3) kaže kako je Aecije bio Alariku predan možda 409. godine, a na drugome (1958a, 241, bilj. 2) bilo 405. - 406. ili nakon prve opsade Rima 408. godine. U svakome slučaju i njemu se Aecijev boravak kod Huna zbilo nekoliko godina poslije taoštva kod Alarika. Maenchen-Helfen 1973., 68, bilj. 266, 1978., 50, 364, bilj. 266, oslanjajući se na Alföldija 1926., 87, bilj. 5, ustvrdio je da je Aecije kao talac kod Alarika boravio 402. - 404/405. i da je možda već 406. (ili nešto kasnije) bio poslan Hunima. Alföldi 1926., ibidem Aecijevo upućivanje Hunima inače tumači u sklopu svoje (pogrešne) teorije da je Stilihon 406. godine s Hunima sklopio savez i naselio ih kao federate u pokrajinu Valeriju. Várady 1969., 257-262 je pak zaključio kako je Aecije završio kod Huna temeljem zapadnorimsko-hunskoga saveza sklopljena 416. godine, nakon što je sličan savez bio sklopljen između Zapadnog Carstva i Vizigota. Jedan od argumenata mu je i to što su Aecijeve veze s Hunima morale 425. godine biti "još svježije i dovoljno snažne" (*noch frisch und stark genug*) da bi mogao uspješno kod njih intervenirati u Ivanovu korist pa to traži kasniji datum njegova boravka (1969., 258). No, sasvim je očito kako je Aecije održavao redovite veze s Hunima, jer im se utekao za pomoć i 432. godine. Dakle, njegovi su se kontakti protezali tijekom duljega vremenskoga razdoblja pa je onda jednako tako moguće da su bili započeli još 409/10. godine. Uostalom, naš izvor (Grgur iz Toura, 2.8) jasno kaže kako je Aecija i Hune vezivalo "pouzdanu prijateljstvo" (*familiari amicitia divinctos*). Nema sumnje da je Aecije to prijateljstvo brižno njegovao. Čak je i njegov sin Karpilion boravio kao talac kod Huna (*PLRE* II, s. v. Carpilio 2, 262).

⁴⁶ Seeck 1920., 93-95, Thompson 1948., 35, Bury 1958., 222-224, Stein 1959., 283-284, Maenchen-Helfen 1973., 77, 1978., 56-57, Demandt 1989., 151, Bóna 1991., 47-50, Wirth 1999., 41-43. Izvori izvješćuju da je hunska vojska brojala čak 60.000 ljudi (Filostorgije, 12.14, 2-3; Sokrat 7.23, 25-26 kaže nekoliko desetaka tisuća), no to je zacijelo pretjerano. Zanimljivo je spomenuti da je istočna rimska vojska u pohod protiv Ivana kretala preko Salone u Dalmaciji, odakle je jedan dio išao dalje kopnenim putem preko Julijskih Alpa na Akvileju, a drugi morem prema Raveni. Ovo je nedvojben pokazatelj da je istočna rimska vlada smatrala južnu Panoniju dovoljno nesigurnom za prolazak svojih postrojba zbog čega je bio najprije odabran pogibljivijski morski put, a zatim i dulji kopneni uz dalmatinsku obalu. Nema dvojbe kako je gornjomezijske i južnopanonske prometne komunikacije nesigurnim činila upravo blizina Huna.

⁴⁷ Schmidt 1934., 463-464, Bury 1958., 242-244, Stein 1959., 318, Wolfram 1990., 180, Bóna 1991., 50.

gotovo pedesetogodišnje tuđinske vlasti.⁴⁸ Uklanjanjem hunskih federata sada je u potpunosti završila povijest ostrogotsko-alansko-hunske skupine koja bi pod Alatejem i Safraksom bila još 380. godine naseljena u Panoniji.

⁴⁸ O ovome događaju svjedoče Marcelin i Jordan, obojica iz 6. stoljeća. Marcelin, s. a. 427.1 je zabilježio: *Pannoniae, quae per quinquaginta annos ab Hunnis retinebantur, a Romanis receptae sunt*, "Rimljani su preoteli Panonije koje su pedeset godina držali Huni". Sličan podatak donosi i Jordan, *Getica* 166: *Nam duodecimo anno regni Valiae, quando et Hunni post pene quinquaginta annorum invasam Pannoniam a Romanis et Gothis expulsi sunt (...) eo fere tempore, quo Hierius et Ardabures consules processissent*, "Naime, u dvanaestoj godini Valijina kraljevanja [427.], kad su Rimljani i Goti protjerali i Hune poslije gotovo pedeset godina zaposjedanja Panonije (...) otprilike u to vrijeme kad su Hijerije i Ardabur postali konzuli [427.]" U historiografiji već dulje vrijeme vlada prijepor glede značenja podatka i povijesnih okolnosti na koje se on odnosi. Seeck 1920., 106 je zaključio da je tadašnji glavni zapadni rimski vojskovođa Feliks, uz pomoć gotskih četa, potisnuo Hune iz Panonije. Bury 1958., 272 je mislio kako su 427. godine na temelju zapadnorimsko-hunskoga sporazuma sklopljenog 425. godine Huni napustili pokrajinu Valeriju koju su držali četrdeset i pet godina. Alföldi 1926., 94-95 je pretpostavljao da su Hune iz Druge Panonije i Savije istjerali Istočni Rimljani, nakon što su te pokrajine dogovorom preuzeli od Zapadnoga Carstva, dok bi Hunima ostala Valerija koju su imali u posjedu od 406. godine, pri čemu je odbacio dataciju od pedeset godina (86-88). Schmidt 1934., 261-262 je ustvrdio da su istočne rimske postrojbe očistile Drugu Panoniju koju im je odstupilo Zapadno Carstvo i u koju su provalili Huni te da je Jordanov podatak o sudjelovanju Gota samovoljan i bezvrijedan dodatak (262, bilj. 1). Thompson 1948., 64 je držao da su istočne rimske snage otele Hunima Drugu Panoniju. Stein 1959., 318 je zaključio kako je vojskovođa Feliks Hunima preoteo sjeveroistočni dio Panonije izdvojen iz Carstva još od vremena Alateja i Safraksa, koji su u zadnjim desetljećima držali Huni, odnosno Valeriju (1959., 322). Maenchen-Helfen 1973., 77-81, 1978., 57-59 bio je mišljenja da su Zapadni Rimljani porazili Hune u Panoniji, i to vjerojatno hunske bande koje su se previše približile Noriku, što je po njemu svjedočanstvo kako je privlačna snaga hunske konfederacije iz nepoznatog razloga prolazno opet bila oslabila. Croke 1977., 354 navodi da su Huni bili protjerani preko Dunava, pretpostavljajući da je akciju pokrenuo istočni rimski dvor, što je bila posljedica dogovora o prijenosu nadležstva u Panoniji sa Zapada na Istok postignutoga 424. godine (1977., 354, bilj. 25). Popović 1987., 102, 107 je ustvrdio kako je vojni pothvat predvodio vojskovođa Aspar i da je ishodična točka bio Sirmij. Demandt 1989., 150 kratko kaže da je vojskovođa Feliks uspio od Huna preosvojiti Panoniju. Wolfram 1990., 257 spominje odrede Velikih Huna, saveznika vojskovođe Aecija, koje su Rimljani 427. godine otjerali preko Dunava. U svim ovim navedenim slučajevima otjerali Huni bili bi prekodunavski ili Veliki Huni, što dezavuirala tvrdnju izvora da je riječ o Hunima koji su već pedesetak godina boravili u Panoniji. Prvi koji je istaknuo mogućnost da se zapravo radilo o panonskim hunskim federatima bio je Várady 1969., 278-299, ali on je u svojim hipotezama otišao predaleko, ustvrdivši da je Zapadno Carstvo panonskim Hunima ukinulo federatski status tobože temeljem ugovora iz 425. godine i da se Marcelinove *Pannoniae* mogu odnositi samo na Drugu Panoniju (za pobijanje Váradyjeva dokaznog postupka usp. Nagy 1971., 342-343). Mócsy 1974., 349-350 je odbacio mogućnost da bi Huni koji su do 427. godine držali Panoniju bili stari hunski federati, već su to bili prekodunavski Huni, a te je godine vrlo vjerojatno Istočno Carstvo preotelo Hunima dijelove Panonije, poduzevši akciju u savsko-dravskom međurječju, odnosno Saviji. Na tragu Váradyjevih teza zaključio je Popović 1987., 107 da su Istočni Rimljani izbacili hunske federate iz Panonije, jednako kao i Bóna 1991., 50 da su Istočni Rimljani, preuzevši od Zapadnoga Carstva Drugu Panoniju, otamo istjerali zapadne rimske barbarske federate, među njima i Hune. Čini se da je u novije vrijeme ipak prevladala logičnija pretpostavka da su istjerali Huni bili panonski federati. Takvima ih smatra Wirth 1999., 43-44 koji k tome drži krajnje upitnim gotsko sudjelovanje, odbacuje intervenciju Istočnog Carstva i izražava veliku sumnju da bi Zapadno Carstvo izvelo agresivnu vojnu akci-

Što se dogodilo s nekadašnjim hunskim federatima, nije poznato. Možda su se tada povukli preko Dunava i priključili svojim sunarodnjacima.⁴⁹

Ustupanje Panonije Hunima

Rimljani nisu dugo zadržali nadzor nad panonskim pokrajinama. Aecije, koji se u borbi za prevlast u Zapadnome Carstvu našao u škripcu, morao je 432. godine pobjeći Hunima. Poznat je i njegov itinerar: napustivši Rim, brodom se prebacio u Dalmaciju, a otamo je preko južne Panonije došao k Hunima.⁵⁰ Zahvaljujući svojim dobrim vezama s hunskim kraljem, Aeciju je na raspolaganje bila stavljena znatna hunska vojska s kojom se pojavio pred Ravenom i ishodio sporazum s Galom Placidijom i Valentinijanom III., kojim je bio imenovan glavnim zapadnim rimskim vojnim zapovjednikom.⁵¹ U novom je svojstvu Aecije bio u mogućnosti Hune nagraditi za njihovu potporu i time ih još jače vezati za sebe. Tako je 433. godine sklopio s njima federatski ugovor čiji su uvjeti bili standardni. Huni su dobili formalno pravo naseljavanja na rimskome tlu, a zauzvrat su se obvezali na pružanje vojne pomoći, koju će Aecije znati iskoristiti.⁵² Ovom je prigodom Hunima pre-

ju, već predlaže bilo političko bilo diplomatsko djelovanje. Lotter 2003., 33, 51, 98 ističe da su Zapadni Rimljani, točnije Aecije, protjerali iz Panonije tamošnje hunske federate. Nagyjeva rasprava o navodu iz Marcellinove *Kronike* (1967., 159-186) posvećena je analizi izvora i podrijetla podatka, pa se niti ne bavi samim događajem. Posvema je nemoguća tvrdnja Salamon - Sós 1980., 398 da su 427. godine Druga Panonija i Savija postale dio hunskog područja. U svakom slučaju, zapadne rimske carske vlasti, vjerojatno preko vojskovođe Feliksa, jer je Aecije ponajviše boravio u Galiji, premda je moguće da je 427. godine bio u Raveni (usp. *PLRE* II, 22), protjerale su hunske federate iz Panonije, bez sumnje uz prešutnu privolu prekodunavskih Huna s kojima je ionako 425. godine bio sklopljen sporazum. Bila je to akcija ograničena karaktera i jamačno nije podrazumijevala opsežno vojno djelovanje. Sudjelovanje Gota u njoj doista je malo vjerojatno, pogotovo stoga što su Zapadni Rimljani tada ratovali protiv njih u Galiji. Premda nema dvojbe da je u rimskim postrojbama koje su možda bile iskorištene za akciju u Panoniji bilo i gotskih plaćenika, teško da je Jordan to imao na umu kad je ulogu u ovome uspjehu pripisao i Gotima.

⁴⁹ Wirth 1999., 44. Várady 1969., 300-303, 396-397 neutemeljeno tvrdi da su hunski (i alanski) federati primljeni u rimsku vojsku te dijelom ostavljeni u Panoniji, a dijelom uzeti za bukelarije (usp. Nagy 1971., 343-344).

⁵⁰ Usp. Prosper Tiron, s. a. 432: *Aetius vero cum deposita potestate in agro suo degeret ibique eum quidam inimici eius repentino incursu opprimere temptassent, profugus ad urbem atque illinc ad Dalmatiam, deinde per Pannonias ad Chunos pervenit, quorum amicitia auxilioque usus pacem principum et ius interpolatae potestatis optinuit*, "Aecije je pak, pošto je, odloživši vlast, proboravio na svome imanju i ondje ga neki njegovi neprijatelji pokušali ubiti iznenadnim nasrtajem, pobjegao u Grad i otamo u Dalmaciju, a potom je preko Panonija došao k Hunima, iskoristio njihovo prijateljstvo i pomoć te stekao mir s vladarima i pravo na obnovljenu moć". O okolnostima usp. Secek 1920., 115-117, Bury 1958., 248, Stein 1959., 321-322, Demandt 1989., 151-152.

⁵¹ *PLRE* II, 24.

⁵² Upravo će hunske čete biti glavno rimsko oružje u ratovima u Galiji protiv Burgunda, Vizigota i Bagauda u drugoj polovici 30-tih godina 5. st. (usp. Schmidt 1934., 466-468, Bury 1958., 249-250, Stein 1959., 322-324, Demandt 1989., 154, Wolfram 1990., 181-182). O skla-

panju mira svjedoče *Galska kronika* (s. a. 434): *Aetius in gratiam receptus. Rugila, rex Chunorum, cum quo pax firmata, moritur, cui Bleda succedit*, "Aecije je vraćen u milost. Umro je kralj Huna Rugila [Ru(g)a], s kojim je bio potvrđen mir, a naslijedio ga je Bleda"; Prisk, fr. 11.1, 2-5 Blockley: (...) *σὺν Ὁρέστη, ὃς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ γένους ὦν ᾠκει τὴν πρὸς τῷ Σάφ ποταμῷ Παιόνων χώραν τῷ βαρβάρῳ κατὰ τὰς Ἀετίου στρατηγῶν τῶν ἑσπερίων Ῥωμαίων συνθήκας ὑπακούουσιν*, "(...) zajedno s Orestom koji je bio rimskoga roda i nastavao predio Panonije uz rijeku Savu koji je prema ugovoru s Aecijem, vojškovođom Zapadnih Rimljana, bio podložan barbaru [hunskom kralju]". Historiografija je uglavnom prihvatila 433. godinu kao datum kad je sklopljen savez između Zapadnih Rimljana i Huna. Nju navode Alföldi 1926., 90, Schmidt 1934., 262, 1938, 185, Thompson 1948., 64, Stein 1959., 322, Várady 1969., 303-309, Mócsy 1974., 350, koji spominje da je te godine bilo samo sankcionirano hunsko osvajanje, Barkóczi 1980., 119, Salamon - Sós 1980., 398, Fitz 1994., 1324, 1328, Wirth 1967., 44, 1999., 47, Andrić 2002., 131, Lotter 2003., 16, 51, Seeck 1920., 115 ga je datirao 431. godinom, Mirković 1971., 48 navela je 432. godinu, Nikolanci 1985., 5 donosi 430. godinu, Maenchen-Helfen 1973., 89-90, 1978., 65-66 nije odredio točan datum, iako je iznio pretpostavku da se Priskov "barbar" odnosio na Atilu (na drugome mjestu, 1973., 93, 1978., 69, tvrdi da nisu Zapadni, već Istočni Rimljani sklopili mir s Ru(g)om), Wozniak 1981., 352 je sporazum datirao 435. godinom, Šašel-Kos 1994., 105 433/434. godinom, a Popović 1987., 103 i Tomičić 2000., 266 434. godinom, dok ga je Bóna 1980., 181 isprva samo okvirno odredio 432/434. godinom, a kasnije (1991., 52) smjestio u 434/435. godinu. Može se pretpostaviti da je Aecije sporazum sklopio odmah čim je preuzeo vodeći položaj u Zapadnom Carstvu (433.), dok je još bio živ hunski kralj Rua kojemu se obratio za pomoć i 425. godine, a da su ugovor nato potvrdili i Ru(g)ini nasljednici Bleda i Atila kojima bi 434/435. godine bilo upućeno zapadno rimsko poslanstvo s Aecijevim sinom Karpilionom i Kasiodorom, djedom glasovitoga Flavija Magna Aurelija Kasiodora iz doba ostrogotskih kraljeva Italije (usp. Várady 1969., 309-312; on ističe samo Atilu kao političkog čimbenika što nikako ne bi moglo biti, budući da je Atilin brat Bleda bio viši u suvladarstvu; Váradyjev se zaključak temelji na Kasiodorovu pismu iz 507. godine, *Variae*, 1.4.10-12, u kojemu se ovo poslanstvo jedino i spominje, a kao primatelj poslanstva naveden je isključivo Atila; čini se da to radije treba pripisati njegovu povijesnom ugledu kojim je nadaleko nadmašivao starijega brata, pogotovo što je Kasiodor očito htio prenasglasiti ulogu i uspjeh svoga djeda u poslanstvu, pa je oslikao Atilu i okolnosti problematičnijima nego što su tada mogli biti; Maenchen-Helfen 1973., 105-107, 1978., 78-79 je zaključio da se to poslanstvo moralo odigrati nakon 445. godine, to jest poslije Bledine smrti, povezavši ga s kvarenjem odnosa između Zapadnog Carstva i Huna, a da uopće nije spomenuo Romulovo poslanstvo iz 449. godine; kvarenje zapadnorimsko-hunskih odnosa može se detektirati tek od otprilike 448. godine, usp. Várady 1969., 315 i sl., Bóna 1991., 89 i sl., Gračanin 1999/2000., 32, 2003., 54; uostalom, Atila ne bi prije riskirao raskid sa Zapadom kad je još 447. godine ratovao s Istokom, iako je možda već i tada snovao pohod na Galiju). Várady 1969., 308, 397, Šašel Kos 1994., 106, Lotter 2003., 17, 51 misle da je hunskog kralja Atilu Aecije tada imenovao *magistrom militum*, Wirth 1967., 49 je pretpostavio kako ga je imenovao istočni car nakon sporazuma kod Marga 435. godine (kasnije, 1999., 142, kaže da ga je imenovao zapadni car). No, to je uistinu malo vjerojatno budući da bi podrazumijevalo obezvrjeđivanje Bledina višega položaja. Maenchen-Helfen 1973., 107, 1978., 79 je pak smatrao kako je Atila postao *magister militum* nakon 445. godine i da ga je imenovao Aecije. Na tome tragu je i Bóna 1991., 81-82 koji tvrdi da ga je imenovao zapadni car 445/446. godine. Atilin se *magisterium militum* navodi kod Priska, fr. 11.2, 627-631 Blockley, prigodom istočnoga rimskog poslanstva hunskome vladaru 449. godine. *PLRE* II, s. v. Atila, 182-183 ima tu godinu kao datum kad bi Atila primio počasni naslov vojnog zapovjednika, i to od zapadnoga cara Valentinijana III., budući da je Prisk o tome doznao od zapadnih rimskih poslanika. No, već je Blockley 1983., 387, bilj. 69 ustvrdio kako bi Prisk, govoreći o caru koji je Atili podijelio tu čast, jednako tako mogao misliti i na istočnoga rimskog vladara Teodozija II. Ovo se pogotovo čini vjerojatnim kad se na umu ima da Prisk kaže kako se tom čašću skrivala činjenica o danku koji se isplaćivao hunskom vladaru, a znamo da ga je plaćalo Istočno Carstvo. I Demandt 1989., 168 prihvaća da je Teodozije II. imenovao Atilu počasnim rimskim vojnim zapovjednikom. Imenovanje je zacijelo uslijedilo nakon Bledine smrti (445. godine), možda 447. godine kad je Istočno Carstvo moralo sklopiti s Hunima novi mir uz plaćanje golema iznosa opet povišena danka.

pušten znatan dio Panonije, vjerojatno pokrajine Valerija i Druga Panonija, a možda i Prva Panonija, s time da su veliki gradovi, barem u Drugoj Panoniji, bili iz toga izuzeti.⁵³

Nije slučajno što je vjerojatno jedina neprepuštena panonska pokrajina bila Savija i što su Hunima bila nametnuta i ograničenja u Drugoj Panoniji. Obje su južnopanonske pokrajine zbog prometne i strateške važnosti bile iznimno bitne, pa je za njih nužno bilo zainteresirano i Istočno Carstvo. Stoga su Aeciju u tom smislu možda bile vezane ruke, odnosno ako je i htio, nije Hunima mogao prepustiti sve četiri panonske pokrajine. Čini se da je još 424. godine, dok je u Carigradu kao izbjeglica boravila Gala Placidija s tada petogodišnjim Valentinijanom, bio između Istoka i Zapada utanačen dogovor kojim se konačno riješilo pitanje vrhovništva nad Iliričkom prefekturom. U zamjenu za istočnu rimsku vojnu pomoć, Gala Placidija se u ime Zapadnog

⁵³ O tome koje bi panonske pokrajine bile prepustene Hunima jedino svjedočanstvo pruža Prisk, fr. 11.1, 3-5 Blockley, spominjući "predio Panonije uz rijeku Savu koji je prema ugovoru s Aecijem bio podložan barbaru" (v. prethodnu bilješku). U obzir bi načelno mogle doći obje posavske panonske pokrajine, dakle i Druga Panonija i Savija, ali to je malo vjerojatno. Da Huni nisu gospodarili svim panonskim pokrajinama, ponovno doznajemo iz Priska, fr. 11.2, 578-579 Blockley kad kaže da je izvjesni Konstanciol bio "muž iz predjela Peonaca [Panonaca], kojim je ravnao Atila", *ἀνδρὸς ἐκ τῆς Παίονων χώρας τῆς ὑπὸ Ἀττίλας κατομένης*. Ovakva tvrdnja ima smisla samo ako su postojali i dijelovi Panonije koji nisu bili podređeni Atili. Uostalom, Prisk rabi jedninu, "predio", *χώρα*. Hunima je, dakle, prema ugovoru svakako bio predan nadzor nad znatnim dijelom Druge Panonije jer je to bila i najbliža oblast hunske području s lijeve obale Dunava. Osim velikih gradova, izuzeta je možda bila i strateški važna posavska cesta koja je spajala Italiju s istočnim pokrajinama. Budući da je i Valerija ležala neposredno uz hunsko područje s druge strane Dunava i u tom smislu činila s Drugom Panonijom cjelinu, bez sumnje se i ona našla pod vlašću Huna. Što se tiče pretpostavke da je ustupljena i Prva Panonija, o tome nema nikakve potvrde u izvorima, ali se možda smije i na to pomišljati prisjetimo li se da su ostrogotsko-alansko-hunski federati bili dijelom naseljeni i u toj pokrajini. Arheološki bi nalazi govorili tome u prilog (usp. Bóna 1991., 200-202, Wirth 1999., 45). Inače, u vezi s pitanjem koje su panonske pokrajine Hunima pripale temeljem sporazuma s Aecijem vladaju u historiografiji veoma raznolika mišljenja. Tako bi Aecije bio Hunima ustupio čitavu Panoniju (Seeck 1920., 115, Schmidt 1934., 262, 1938., 185, Andrić 2002., 131, Lotter 2003., 16 i bilj. 46, 51), Prvu Panoniju, Valeriju i Saviju (Mócsy 1974., 350, Wirth 1999., 45-46), Prvu Panoniju i Saviju (Bóna 1980., 181), Valeriju i Drugu Panoniju (Bury 1958., 272 i bilj. 3, Stein 1959., 322, Šašel 1979., 128, Šašel Kos 1994., 105-106), Valeriju i Prvu Panoniju (Altheim 1951., 84, Bóna 1991., 52), Valeriju i istočni dio Prve Panonije, ali ne i Saviju i Drugu Panoniju (Fitz 1994., 1324, 1328), Valeriju i Saviju (Mirković 1971., 43, Wozniak 1981., 352), Drugu Panoniju (Várady 1969., 303 i sl., 397) i Prvu Panoniju (Alföldi 1926., 90 koji je ustvrdio da je Prisk pomiješao Savu s Dravom, Thompson 1948., 64, Mócsy 1962., 582, Salamon - Sós 1980., 398 po kojima su Huni još 427. godine dobili Drugu Panoniju i Saviju). Jedan je povjesničar čak i posumnjao u to da je Aecije uopće ustupio Hunima dijelove Panonije, ustvrdivši da im je samo bilo službeno priznato pravo na panonske oblasti koje su otprije držali (Maenchen-Helfen 1973., 89-90, 1978., 65-66), da bi na drugome mjestu (1973., 107, 1978., 79) ustvrdio kako je Aecije odstupio Atili krajeve duž Save, i to u vremenu poslije 445. godine. Posavec 1997., 11 je pak naveo da su do 427. godine Prva Panonija i Valerija potpale pod hunsku vlast, a da su istodobno Savija i Druga Panonija prepustene Istočnome Carstvu, što nije točno.

Carstva odrekla prava na Istočni Ilirik.⁵⁴ Tom je prigodom Valentinijan zaručen s dvogodišnjom Licinijom Eudoksijom, kćeri svoga polubratića Teodozija II., što je vjerojatno također bio dio pogodbe. Trinaest godina kasnije, kad su se Valentinijan III. i Licinija Eudoksija 29. listopada 437. vjenčali u Carigradu,⁵⁵ ne samo da je bilo svečano potvrđeno zapadno rimsko odricanje prava na istočnoiliriske oblasti, nego je zapadna carska vlada ustupila Istoku i velik dio Iliričke ili Panonske dijeceze, odnosno panonske pokrajine, a možda i Dalmaciju.⁵⁶ Time se Zapad htio riješiti svih mogućih komplikacija u vezi s Hunima i Podunavljem. Opasna blizina Huna i njihov sve veći apetit tako su neposredno utjecali na upravnopolitičke promjene u Zapadnom Iliriku. Vrhovništvom nad Panonijom, zapravo svedenim na južnapanonske pokrajine, Istočno je Carstvo preuzelo nadzor nad strateški ključnom posavskom oblašću sa Sirmijem kao središnjom obrambenom točkom.

⁵⁴ O tome usp. Stein 1914., 314 i sl. Marković 1971., 42 pogrešno datira zaruke Valentinijana III. i Licinije Eudoksije 426. godinom. Marcelin, s. a. 424.2 ih nedvojbeno smješta u 424. godinu.

⁵⁵ Stein 1920., 121, Enßlin 1939., 2235, Bury 1958, 225, *PLRE* II, s. v. Valentinianus 4, 1139, Demandt 1989., 150 (doduše, pogrešno 28. listopada). Datum zacijelo nije slučajaj budući da je Valentinijan III. bio 23. listopada 424. u Tesaloniki proglašen cesarom, a 23. listopada 425. u Rimu augustom (Seeck 1920., 93, 97, Stein 1959., 284, Demandt 1989., 150).

⁵⁶ O tome svjedoče Kasiodor, *Variae* 11.1.9: *Nurum denique sibi amissione Illyrici comparavit factaque est coniunctio regnantis divisio dolenda provinciis*, "Naposljetku je [Placidija] gubitkom Ilirika za sebe stekla snahu, a vladareva je ženidba postala žaljenja vrijedna dioba pokrajina"; Jordan, *Romana* 328: *Post haec III anno Valentinianus imperator a Roma Constantinopolim ob suscipiendam in matrimonio Eudoxiam Theodosii principis filiam venit datamque pro munere soceri sui totam Illyricum celebratis nuptiis ad sua regna cum uxore secessit*, "Treće godine poslije ove [434.] car Valentinijan je iz Rima došao u Konstantinopol da u brak uzme kćer vladara Teodozija Eudoksiju te, davši tastu na dar čitav Ilirik i proslavivši svadbu, otišao je sa ženom u svoje kraljevstvo". U historiografiji su se ova dva navoda različito tumačila. Stein 1925., 354 i sl., 1959., 285, 322 ustvrdio je da se 437. godine zapadna carska vlada odrekla prava na Istočni Ilirik, a ujedno odstupila Istočnome Carstvu i Sirmij. Ovakvo su gledište prihvatili Alföldi 1926., 93 i bilj. 1 (Sirmij odstupljen još 424. godine), Schmidt 1934., 261-262, 305-306 (Sirmij i dio Druge Panonije odstupljeni 427. godine), Enßlin 1939., 2236, Saria 1956., 28, Ferjančić 1969., 40 (Druga Panonija), Várady 1969., 308, 331-332 (Sirmij), Mócsy 1974., 350 (Sirmij), Lotter 2003., 17 (Sirmij, a Dalmaciju i recijsko-noričke pokrajine zadržao Zapad). Nasuprot tome, Seeck 1920., 121-122 je naveo kako je 437. godine bio predan Ilirik, što slijede i Demandt 1989., 150 i Wirth 1999., 47 (čitav Ilirik), Zeiller 1918., 6-7, 371 je držao kako je bio odstupljen čitav Zapadni Ilirik osim noričkih pokrajina, s time da je Panonija mogla biti predana već 424. godine (1918., 373), dok je Bury 1958., 225-226 smatrao kako su Istoku svakako bile predane Dalmacija i istočna Panonija. Predaju Zapadnoga Ilirika, dakle i Dalmacije, prihvaćaju Wilkes 1969., 419 (znatno dio Zapadnog Ilirika i veći dio, ako ne i čitava Dalmacija), Mathisen 1981., 238, bilj. 27 (Zapadu možda ostale samo noričke pokrajine), Wozniak 1981., 353 i sl., Popović 1987., 103, 111 (Dalmacija i Panonija još 424./425.), Fitz 1994., 1319, 1324 (Dalmacija i Sirmij), a Marković 1971., 42-43 govori o postupnu smanjenju vlasti istočnoga rimskog dvora u Zapadnom Iliriku samo na Sirmij, što nema smisla. U hrvatskoj historiografiji pomišljalo se na isključivu predaju Dalmacije (Šišić 1925., 161-162, s osloncem na *Güldenpenning* 1885., 310, 311 i bilj. 23), predaju Dalmacije nakon što su već prije bile odstupljene pojedine panon-

ske pokrajine (Posavec 1997., 11), predaju čitava Ilirika što se odnosilo i na Dalmaciju (Novak 1944., 86), isključivu predaju Panonije (Andrić 2002., 131, koji ostavlja otvorenom i mogućnost da je bio prepušten samo dio Panonije, tj. Druga Panonija, odnosno Sirmij sa svojom okolicom, 131-132) ili čak da Istoku uopće nije bio odstupljen dio Zapadnog Ilirika, već su mu samo priznata prava na Iliričku prefekturu (Rogošić 1962., 173), dok je Aecije Sirmij i Panoniju prepustio Hunima (1962., 175), što su posvema neprihvatljive pretpostavke. Tezu o predaji Dalmacije zastupaju i Ferluga 1957., 21 i Nikolanci 1985., 5. Kasiodorov navod o gubitku Ilirika tumačio se na osnovi pretpostavke o nezadovoljstvu ostrogotskoga dvora činjenicom što se nekadašnja zapadna carska vlada odrekla prava na Istočni Ilirik, a to bi itekako bilo aktualno s obzirom na pretenzije prema Sirmiju kako Ostrogota tako i Istočnih Rimljana (Stein 1925., 356-357, Alföldi 1926., 93, bilj. 1). Ostrogoti su Sirmij bili 504. godine osvojili od Gepida, a ovi su se 530. godine, uz istočnu rimsku potporu, odvažili na napad da povrate izgubljeno područje, no doživjeli su poraz, zbog čega su Ostrogoti uspjeli zadržati sirmijsku oblast (Schmidt 1934., 348, 534, Stein 1949., 307, Wolfram 1990., 320-323). Kad, dakle, Kasiodor govori o svojoj vladarici (Amalasvinti) koja od napadača brani granice svoje države i koja je "protiv želje vladara Istoka učinila da Dunav bude rimski [tj. italski, ostrogotski]" (*Variae* 11.1.10: *contra Orientis principis votum Romanum fecit esse Danuvium*), dok je jedna druga vladarica (Gala Placidija) skrivila gubitak Ilirika, on u prvome redu na umu ima konkretni posjed Druge Panonije i Sirmija (i općenito panonskoga Podunavlja), a ne prava na Istočni Ilirik. Drugim riječima, Kasiodor prvenstveno kritizira odstupanje dijelova Zapadnog Ilirika koji je sve do 437. godine *de iure* pripadao Zapadnome Carstvu. Također, čini se da u svome navodu razlikuje dva trenutka: raniji kad je dogovorena podjela Ilirika i kasniji kad je sporazum konačno proveden diobom pokrajina, i to zapadnoiliričkih. Kako Kasiodor rabi množinu, očito je da je Istoku bilo formalno predano više pokrajina, a ne samo Druga Panonija sa Sirmijem. Rješenje bi svakako bila pretpostavka da su bile odstupljene sve četiri panonske pokrajine. Kasniji događaji govore tome u prilog. Nakon propasti Atiline države istočni je rimski car Marcijan taj koji s Ostrogotima sklapa savez i dopušta im naseobu u Panoniji (Alföldi 1926., 100-101, Bury 1958., 297, Stein 1959., 353, Várady 1969., 331-332, Salamon - Sós 1980., 400, 402, Demandt 1989., 184, Wolfram 1990., 261, Lotter 2003., 17, 104). Predmnijevana akcija zapadnoga cara Avita u Panoniji 455. godine, koja se temelji na stihovima iz *Hvalospjeva izrečena augustu Avitu (Panegyricus dictus Avito Augusto)* Sidonija Apolinara (*Carmina* 7.588-589: *et cuius solum amissas post saecula multa / Pannonias revocavit iter*, "i čiji je samo put nakon naraštaja mnogih povratio izgubljene Panonije"), nije nimalo sigurna i moguće je kako je Sidonije zapravo aludirao na zapadni rub Iliričke dijeceze, to jest na noričke pokrajine koje graniče s Panonijom, a kojima je Avit zacijelo prošao na svojemu putovanju iz Galije u Rim od srpnja do rujna 455. (usp. Mathisen 1981., 237-240). Ne mogu se prihvatiti pretpostavke da je Avit (ili njegov vojskovođa) uistinu intervenirao u Panoniji i podvrgnuo je zapadnoj rimskoj vlasti dijelom ili štoviše čitavu (usp. Seeck 1920., 328, Alföldi 1926., 100, Schmidt 1934., 262, 269, Stein 1959., 369, Várady 1969., 331: Druga Panonija, Maenchen-Helfen 1973., 144-147, 1978., 108-110: Prva Panonija i još jedna panonska pokrajina, Bóna 1991., 114-115: dio Panonije, Schwarcz 1992., 51-52: Panonija Savija), odnosno čak dodijelio Ostrogotima federatski položaj u Panoniji koji bi onda obnovio Marcijan (usp. Schmidt 1934., 269). Mócsy 1962., 582 je ustvrdio da je Avit bio zadnji vladar koji se pokušao domoći Panonije, ali da "demonstracija sile" nije imala nikakva učinka (1974., 350), a na tragu takva razmišljanja jest i Wirth 1999., 47, 119. Da su dijelovi Panonije zahvaljujući Avitovoj akciji iznova bili priključeni Zapadnome Carstvu, smatra i Lotter 2003., 20, 106, potkrepljujući to konstatacijom da "italski konzularni fasti, naime, jedva da bi zabilježili uništenje grada Sabarije u Prvoj Panoniji u potresu 7. rujna 456. kad taj grad ne bi tada još bio naseljen i *civitas* Zapadnoga Rimskog Carstva", *die italischen Konsularfasten hätten nämlich kaum die Zerstörung der Stadt Sabaria in der Pannonia I durch ein Erdbeben am 7. September 456 verzeichnet, wenn diese Stadt nicht damals noch bewohnt und civitas des weströmischen Reiches gewesen wäre*. Riječ je o navodu iz *Fasti Vindobonenses priores*, a. 455: *et eversa est Sabaria a terrae motu VII idus September, die Veneris*, "i razorio je potres Sabariju [Savariju] sedmog dana septembarskih ida, u petak". Isti je navod za sličnu argumentaciju uzeo i Maenchen-

Pad Sirmija pod Hune

Svega tri godine nakon što je Istočno Carstvo i službeno preuzelo Sirmij i druge dijelove južnopanonskih pokrajina, istočnorimsko-hunski odnosi ponovno su dosegli kritičnu točku. Prema mirovnom sporazumu uglavljenom 435. godine kod gradića Marga u Prvoj Meziji na ušću Morave u Dunav (d. Orašje kod Dubrave u Srbiji), istočna se carska vlada obvezala podvostručiti iznos danka u zlatu koji se otprije davao Hunima, odustati od sklapanja saveza s "barbarskim" neprijateljima Huna, isplatiti za odbjegle ili predane zarobljenike osam solida po glavi (što je bila dvostruka godišnja plaća vojnika i dvaput veći iznos od onoga koji se prije plaćao), otvoriti tržnicu za međusobnu razmjenu čiju će sigurnost jamčiti obje strane i izručiti sve prebjege koji su ispod hunske vlasti utekli na istočno rimsko područje.⁵⁷ No, 440.

-Helfen 1973., 146, 1978., 109, ali to nije dovoljna potkrepa jer i istočne i zapadne rimske kronike i fasti rado izvješćuju o takvim događajima, bez obzira na to gdje su se u Carstvu zbili, odnosno istočni će kroničarski izvor zabilježiti i događaje na Zapadu i obratno. Iz svega ovoga proizlazi da se ne može prihvatiti tvrdnja kako je Zapadno Carstvo 455. godine obnovilo nadzor nad zapadnim dijelom Panonije, nego je vrhovništvo nad čitavom Panonijom pripadalo Istočnome Carstvu, kao što bi bilo utvrđeno i 437. godine. Činjenica da Majorijan 458. godine novači vojsku u Podunavlju, o čemu svjedoči Sidonije Apolinar, *Carmina* V.470-488, izdvojevši posebno Panonce među raznim barbarskim narodima (Bastarnima, Sjevima, Hunima, Getima, Dačanima, Alanima, Rugijcima, Ostrogotima i Sarmaćanima), ne kosi se s tvrdnjom kako je Panonija formalnopravno pripadala Istoku, pa se stoga ne može niti koristiti kao dokaz u prilog pretpostavci da je Zapad opet vladao zapadnim dijelom Panonije (tako Schwarcz 1992., 52, Lotter 2003., 108). Naime, Majorijan je uživao djelomično priznanje istočnoga rimskog carskog dvora (usp. Marcelin, s. a. 457.2: *Cuius voluntate Maiorianus apud Ravenam Caesar es ordinatus*, "Njegovom [Leona I.] voljom Majorijan je u Raveni postavljen cezaron") pa je za novačenje zacijelo dobio privolu Carigrada, što je pogotovo vjerojatno kad se ima na umu da se spremao za pohod protiv Vandala u sjevernoj Africi. Do zaključka o dvojbenosti Avitove akcije dolazi i Andrić 2002., 134, također odbacujući mogućnost da bi se u Panoniji obnovila zapadna rimska vlast. Pretpostavka o predaji Dalmacije počiva na Jordanovu navodu da je 437. godine bio odstupljen "čitav Ilirik", koji neki odbacuju kao piščevu zabunu (usp. Stein 1914., 314 i sl., Alföldi 1926., 93, bilj. 1), odnosno da je Jordan zapravo na umu imao crkveni Ilirik, dakle Iliričku prefekturu podijeljenu na "justinijanoprimski Ilirik u dijecezi Daciji" i "macedonski Ilirik u dijecezi Macedoniji" (Rogošić 1962., 173). No, moguće je da se Zapad tada doista bio odrekao i Dalmacije. Time bi se mogle dodatno pojasniti i osobite veze dalmatinskoga vojskovođe Marcelina i njegova nasljednika u zapovjedništvu nad Dalmacijom Julija Nepota s istočnim rimskim dvorom, odnosno činjenica što su priznavali istočno rimsko vrhovništvo (usp. Nikolanci 1985., 5 i sl.).

⁵⁷ O sporazumu usp. Thompson 1948., 74-75, Altheim 1951., 101-102, 110, Maechen-Helfen 1973., 90-91, 1978., 66-67, Bóna 1991., 54-55, Wirth 1999., 50-51. Maechen-Helfen 1973., 93-94, 1978., 69 ga je datirao u drugu polovicu 30-tih godina 5. st. (oko 438. godine), što ponavljaju Bayless 1976., 176 i sl., Popović 1987., 109 i Demandt 1989., 167. Iznos danka je prema sporazumu iz 422. godine, sklopljenom poslije Ru(g)ina upada u Tračku dijecezu, iznosio 350 funti (oko 114,5 kg) zlata ili 25.200 solida (usp. Croke 1977., 347-367, Bóna 1991., 47, Wirth 1999., 39-40), a sada se popeo na 700 funti (oko 229 kg) zlata ili 50.400 solida. Godine 447. bit će čak trostručen (Seeck 1920., 295, Thompson 1948., 85; pogrešno datirano, Altheim 1951., 110; pogrešno datirano, Bury 1959., 292; pogrešno datirano, Maechen-Helfen 1973., 123-124, 1978., 92, Demandt 1989., 168, Bóna 1991., 58; pogrešno datirano, Wirth 1999., 75).

godine Huni su zaključili kako su Istočni Rimljani prekršili uvjete sporazuma i, iskoristivši zauzetost carske vojske u ratu protiv Perzijanaca i u novome pohodu protiv Vandala, hunske su snage predvođene obojicom svojih kraljeva provalile preko Dunava te u jesen 440. osvojile Viminacij (d. Kostolac u Srbiji). Nakon toga su nastavile nazadrživo napredovati te zauzele Marg, Singidun (d. Beograd) i Sirmij (d. Srijemska Mitrovica) u jednome smjeru i prodrle dolinom Morave sve do Najsja (d. Niš) u drugome smjeru (441. godine). Tada je sklopljeno primirje koje je u ime carske vlade dogovorio *magister militum praesentalis* Aspar. Ovo je omogućilo opoziv istočnih rimskih četa koje su na Siciliji čekale da napadnu Vandale u Africi i njihovo raspoređivanje u Iliriku i Trakiji, a istodobno je utanačen mir s Perzijancima što je bila zasluga *magistra militum per Orientem* Anatolija. Unatoč ovim promjenama koje su poboljšale vojni položaj Carstva, Huni nisu mirovali, već su 442. godine opet navalili i opustošili kako Ilirik tako i Trakiju. Na samome Dunavu pali su Ratijarija (d. Arčar u Bugarskoj) i Esko (kod ušća Isk'ra u Dunav u Bugarskoj) u Iliriku, a potom vjerojatno i niz gradova u sjevernoj Trakiji, u istome smjeru prodora uz Dunav. Zacijelo još krajem 442. godine (a najkasnije početkom 443. godine) bio je dogovoren novi mir. U prekidu ratnih djelovanja udjela je imao *magister militum praesentalis* Areobind, inače jedan od vojskovođa u nedovršenu protuvandalskom pohodu, a sâm mirovni sporazum utanačio je zacijelo nedavno imenovani glavni dvorski ministar (*magister officiorum*) Nom.⁵⁸

Padom Sirmija 441. godine⁵⁹ dovršeno je hunsko zaposjedanje Druge Panonije. Malo je mjesta sumnji da je tada pala i Basijana (d. Donji Petrovci) koja se nalazila uz rimsku cestu što je preko Singiduna, Marga i Viminacija spajala Sirmij s Najsom.⁶⁰ No, nema razloga pretpostaviti da su Huni tada zauzeli i Panoniju Saviju jer vojnostrateški ne bi time ništa dobili, budući da su osvajanjem Sirmija i čitave Druge Panonije ionako bile prekinute komunikacije s Iliričkom prefekturom.⁶¹ Težište njihovih provala uvijek je bio

⁵⁸ O ovim događajima usp. Seeck 1920., 120, 246, 291-293, Thompson 1948., 78-86, Altheim 1951., 111-112, Lemerle 1954., 279-280, Bury 1958., 255, 273-274, Stein 1959., 291-292, Maenchen-Helfen 1973., 108-117, 1978., 80-86, Popović 1987., 123, Demandt 1989., 167-168, Bóna 1991., 55-60, Wirth 1999., 58-62. Kronologija i pojedinosti prema Croke 1981., 159-170.

⁵⁹ Datiranje pada Sirmija 441. godinom je opće prihvaćeno, a u hrvatskoj historiografiji prvi ga je iznio Šišić 1925., 160. Pad su pogrešno 448. godinom datirali Zeiller 1918., 146, 1947., 674, Bury 1958., 276, bilj. 1. Začudnim previdom Tomičić 2000., 266-267 hunsko osvajanje Sirmija smješta u 442. godinu.

⁶⁰ Za pad Basijane usp. Dušanić 1967., 74, Šašel Kos 1996., 106.

⁶¹ Šišić 1925., 160 kaže da je nakon hunskih osvajanja 441. godine "samo okolica Siscije još bila rimska", a Posavec 1997., 11 navodi da su Huni tada provalili i u Drugu Panoniju i u Saviju te zauzeli obje pokrajine, dok bi uz okolicu Siscije pod rimskom vlašću ostali vjerojatno i dijelovi Panonije južno od Save, pritom se pozivajući i na Barkóczyja 1980., 117-119 gdje se to uopće ne spominje. Iz tijeke pohoda 441. godine jasno je vidljivo kako su hunska osvajanja pratila Dunav i da je Sirmij bio završna ključna točka, odnosno daljnje prodora na Zapad nije bilo. Dakako, ne treba opet misliti kako su se Huni čvrsto držali rimske admini-

donji Dunav (Ilirička prefektura i Tračka dijeceza), što bi doista suvišnim činilo prisvajanje zapadne Posavine, odakle ionako nije mogao doći nikakav otpor. Neposredni nadzor nad srednjim Podunavljem bio je nešto drugo jer su zahvaljujući njemu Huni mogli bez teškoća napadati Istočno Carstvo i s njegova vlastita područja. Sirmij je Hunima podlegao nakon opsade, no vjerojatno nije bio izvrnut znatnijemu razaranju.⁶² Stanovnici Sirmija su dijelom pobjegli pred zavojevačima, dijelom dopali sužanjstva, a dijelom ostali u gradu.⁶³ Čini se da su se među izbjeglicama našli i predstavnici najviše crkvene i civilne vlasti Ilirika, odnosno sirmijski metropolit i ilirički prefekt pretorija.⁶⁴ Gubitak Sirmija označio je konačni slom upravnoga i vojnoga

strativne podjele: pokrajinske granice njima su malo značile, kako pokazuje i Atilin zahtjev iz 448. godine da se ima isprazniti oblast koja se protezala duž Dunava od ruba Panonije do grada Nove u Trakiji (d. Svištov u Bugarskoj) u dubini od pet dana hoda i da je nova hunsko-rimska granična točka Najs (Prisk, fr. 11.1, 5-14 Blockley). Tomičić 2000., 266 utvrđuje da je 446. godine Valentinijan III. odstupio Atili Panoniju Saviju, ali ne kaže na čemu temelji zaključak. U tome zapravo slijedi Bónu 1991., 81, koji pogrešno tvrdi da se sadržaj Priskova navoda o Aecijevu odstupanju "predjela Panonije uz rijeku Savu" odnosi na 445/446. godinu (v. bilj. 54). To nije niti bilo moguće s obzirom na to da se Zapad još 437. godine odrekao panonskih pokrajina u korist Istoka.

⁶² O okolnostima hunskega napada svjedočanstvo pružaju Prisk, fr. 11.2, 332-333 (= *Vizantiski izvori*, 9-10): *Κατὰ δὲ τὸν χρόνον, ἐν ᾧ ὑπὸ Σκυθῶν ἐν τῇ Παλιόνων ἐπολιορκεῖτο τὸ Σίρμιον (...) μετὰ τὸν τῆς πόλεως ἀνδραποδισμὸν (...)*, "U to vrijeme kad su Huni opsjedali Sirmij u krajevima Peonaca [Panonaca] (...) nakon pokoravanja grada"; Justinijan, *Novellae* 11.1: (...) *postea autem Attilanis temporibus eiusdem locis devastatis (...)*, "a poslije, pošto su u Atilino vrijeme njegovi [ilirički] krajevi bili opustošeni" (v. i bilj. 65). O predmnijevanu opsegu razaranja usp. Andrić 2002., 132. Ferjančić 1969., 40 drži da vojna posada Sirmija nije praktično pružila nikakav otpor, tako da je Atila lako osvojio grad, dok Mirković 1971., 48 smatra da je grad bio uništen, što preuzimaju i Milošević - Prica 1978., 11 koji kažu da je "nestala u hunskom pokolju i požaru rimska građanska i vojna vlast" i Maksimović 1980., 21 koji spominje razaranje Sirmija. Nasuprot tome, Rogošić 1962., 133 govori o "blagom pokoravanju Sirmija" još oko 433. godine ili možda prije (!) za kralja Ru(g)e, odnosno da je Sirmij gladu prinuđen na predaju i da Huni nisu uopće osvajali u Drugoj Panoniji.

⁶³ Prisk, fr. 11.2, 333-336 Blockley pripovijeda o tome da je tijekom opsade sirmijski biskup predao Bledinu i Atilinu tajniku Konstanciju zlatne crkvene posude u namjeri da se njima otkupi iz zarobljenštva ili, u slučaju da pogine, da se otkupi sloboda biskupovih sugrađana odvedenih u sužanjstvo. Isti povjesnik je zabilježio (fr. 11.2, 368-369 Blockley) da je i graditelj kupelji čiju je izgradnju naručio Atilin doglavnik Onegezije bio kao zarobljenik odveden iz Sirmija.

⁶⁴ Jedino svjedočanstvo o Sirmiju kao središtu Iliričke prefekture nalazi se u Justinijanovom ukazu iz 14. travnja 535. (*Novellae* 11.1 = Šišić 1914., 167): *Cum enim in antiquis temporibus Sirmii praefectura fuerat constituta, ibique omne fuerat Illyrici fastigium tam in civilibus quam in episcopalibus causis, postea autem Attilanis temporibus eiusdem locis devastatis Apraemius praefectus praetorio de Sirmimana civitate in Thessalonicam profugus venerat, tunc ipsam praefecturam et sacerdotalis honor secutus est, et Thessalonicensis episcopus non sua auctoritate, sed sub umbra praefecturae meruit aliquam praerogativam*, "Kad je, naime, u starim vremenima bila u Sirmiju uspostavljena prefektura i ondje bilo čitavo vrhovništvo Ilirika kako u građanskim, tako i u biskupskim poslovima, a poslije, pošto su u Atilino vrijeme njegovi krajevi bili opustošeni, u Tesaloniku iz grada Sirmija kao bjegunac došao prefekt pretorija Apreemije, tada je samu prefekturu slijedila i svećenička čast, pa je

ustroja u panonskim pokrajinama,⁶⁵ a grad će ostati u hunskim rukama više od jednoga desetljeća.

Propast hunske vlasti u južnoj Panoniji

Nakon iznimno žestokoga rata koji su Huni 447. godine vodili protiv Istočnoga Carstva, Atila se u svojim ekspanzivnim težnjama počeo okretati protiv Zapada. Jasan je pokazatelj u tom smislu boravak zapadnoga rimskog poslanstva na dvoru hunskog kralja u ljeto 449. godine.⁶⁶ Povod je bilo pitanje zlatnih crkvenih posuda koje je sirmijski biskup bio 441. godine povjerio tajniku hunskih vladara Konstanciju iz Galije, a ovaj ih je nešto kasnije založio kod rimskoga bankara Silvana. Konstancija su Bleda i Atila smaknuli radi izdaje, no hunski je kralj (Atila je od 445. godine samovladar) tek poslije saznao za Konstancijevu trgovinu. Tada je zatražio da mu se Silvan izruči jer je tobože zadržao njegovo vlasništvo. Kvarenje odnosa konačno je 451. godine prerاسlo u otvoreni rat kojim je Atila inače prijetio već 449. godine.⁶⁷ Međutim, pohod u Galiju 451. godine moćnome hunskom kralju nije donio

tesalonički biskup stekao neku povlasticu ne svojim ugledom, već pod okriljem prefekture". Stein 1925., 355-359 je odbacio mogućnost da bi Sirmij bio središte Iliričke prefekture i iliričkoga primasa, što slijedi i Várady 1969., 500-501, bilj. 766. No, još je Duchesne 1892., 536, bilj. 1, premda sa zadržkom, izrazio mogućnost da se prijenos sjedišta dogodio. Bijeg iliričkoga prefekta, odnosno činjenicu da je sjedište Iliričke prefekture bilo 441. godine premješteno iz Sirmija u Tesaloniku (Solun) prihvaćaju Šišić 1925., 160, Alföldi 1926., 96, Bury 1958., 276, bilj. 1, Ferjančić 1969., 41, Mirković 1971., 43, 48, Vickers 1974., 345 i sl., Maksimović 1980., 21-22 i bilj. 20, Bratož 1986., 375, a bijeg sirmijskoga biskupa ističu Šišić 1925., 160, Ferjančić 1969., 40, Andrić 2000., 132. Bury 1958., 276, bilj. 1 je pretpostavio da je 437. godine sjedište Iliričke prefekture bilo premješteno iz Tesalonike u Sirmij, a 441. godine vraćeno. Stein 1925., 358-359 je ustvrdio da bi bilo nelogično upravno sjedište premjestiti tako blizu granice u ovo zbog hunske opasnosti nesigurno vrijeme (slično i Popović 1987., 108). No, Ferjančić 1969., 40 je uporabio suprotan argument: Teodozije II. je htio istaknuti važnost grada koji je nekoć bio i carska rezidencija pa je zato naredio premještaj. To se ne čini besmislenim jer 435. godine uspostavljeni miroljubivi odnosi između Huna i Istočnoga Carstva nisu bili u krizi 437. godine niti se očekivalo da će uskoro biti. Što se tiče pitanja je li Sirmij mogao 437. - 441. godine iznova biti formalno crkveno središte Ilirika, ne valja smetnuti s uma da je još početkom 80-tih godina 4. st. grad bio crkveni *caput Illyrici*, dok je tek početkom 5. st. saloničanski biskup postao primas Zapadnog Ilirika, a tesalonički (solunski) biskup primas Istočnog Ilirika (usp. Bratož 1986., 373 i bilj. 61-62). Popović 1975., 103-106 je posumnjao u prijenos sjedišta, ukazujući na to da se radi o tzv. prvome hunske zauzimanju Sirmija (poslije 379. godine), no takvog osvajanja nije bilo (usp. i Popović 1987., 107-108, gdje se kaže kako *Atilino vrijeme* iz Justinijanova ukaza zapravo znači hunsko doba, i to Huna iz 376./380. godine, te da je sirmijska prefektura iz druge četvrtine 5. st. umotvorina suvremenih povjesničara).

⁶⁵ Alföldi 1926., 97.

⁶⁶ O pojedinostima poslanstva usp. Šašel Kos 1994., 99-111, Gračanin 1999/2000., 31-49, 2003., 53-74.

⁶⁷ Usp. Prisk, 11.2, 584-585 Blockley.

očekivani uspjeh, jer se morao povući neobavljena posla.⁶⁸ No, siloviti Hun nije kanio odustati. U kasno proljeće 452. je izravno udario na Italiju, razori-vši 18. srpnja Akvileju. Put ga je vodio preko Panonije, dakle djelomice i savsko-dravsko-dunavskim međurječjem.⁶⁹ Niti italski pohod nije se pokazao osobito uspješnim jer konačni cilj nije bio postignut.⁷⁰ Premda se Atila u svoje sjedište vraćao natovaren plijenom - bez sumnje istim putem kojim je i bio kretao u napad - okolnosti su se potpuno izmijenile: sada se našao u otvo-renom neprijateljstvu s oba Carstva.⁷¹ Ishod predstojeće borbe bio je naprasno odlučan Atilinom smrću 453. godine. Njegovi sinovi nisu bili u stanju održati golemi savez na okupu i hunska se veledržava raspala u ustanku što su ga podigli germanski podložnici. Godine 454. skršena je vlast Huna u Panoniji, a na njihovo su mjesto stupili Germani.⁷²

⁶⁸ Grgur iz Toura, 2.6 izričito kaže da su u galskome pohodu "Huni izašli iz Panonija", *Chuni a Pannoniis egressi*, što znači da su prošli i sjevernopanonskim oblastima. Jordan, *Getica* 227 je nešto detaljniji i navodi da je "Atila, dakle, izlazeći iz pokrajinâ Dakije i Panonije, u kojima su Huni s različitim pokorenim narodima tada obitavali, pokrenuo boj protiv Alana", *igitur ab Dacia et Pannonia provinciis, in quibus tunc Hunni cum diversis subditis nationibus insidebant, egressi Atila in Alanos movit procinctum*.

⁶⁹ Usp. Prosper Tiron, s. a. 452: *Attila redintegratis viribus, quas in Gallia amiserat, Italiam ingredi per Pannonias intendit (...)*, "Atila, obnovivši bojne snage koje je izgubio u Galiji, usmjerio se preko Panonija da napadne Italiju".

⁷⁰ O italskome pohodu usp. Seeck 1920., 311-312 (pogrešno datiranje pohoda u zimu 451. godine), Thompson 1948., 144-147, Altheim 1951., 143-146, Bury 1958., 294-296, Stein 1959., 335-336, Maenchen-Helfen 1973., 132-141, 1978., 99-106, Duval 1976., 291-296 (za Akvileju), Demandt 1989., 155 (datum razaranja Akvileje), Bóna 1991., 98-99, Worth 1999., 105-111, Bratož 2003., 512-517 (za Akvileju). Ovo je jedini put za koji se sigurno zna kako se Atila našao u Italiji. Stoga je zbunjujući podatak koji se može naći kod *Valezijeva anonima*, 8.38 da je otac posljednjega zapadnoga rimskog cara u Italiji Romula August(ul)a bio "Panonac Orest koji se u ono vrijeme kad je Atila došao u Italiju njemu pridružio i bio postavljen za njegova tajnika", *Enim eius pater Orestes Pannonius, qui eo tempore quando Attila ad Italiam venit se illi iunxit et eius notarius factus fuerat*. Maenchen-Helfen 1973., 106-107, 1978., 79 je pretpostavio da je Atila doista bio otišao jednom prigodom u Italiju (prije spomenutoga pohoda) i tada pregovarao s Aecijem. Kada bi to bilo, nije odredio. *PLRE* II, s. v. Orestes 2, 811 navod datira 452. godinom. No, vjerojatnije je da je riječ o zabuni izvora. Dok su tajnici Konstancije iz Galije i Konstancije iz Italije stigli hunske vladaru od Aecija (usp. *PLRE* II, s. v. Constantius 6-7, 319), čini se da je Oresta Atila sâm odabrao, zacijelo kao protuže Italcu Konstanciju koji je bio Aecijev izbor. To je bilo između 445. i 449. godine.

⁷¹ Istočni rimski car Marcijan, koji je 450. godine naslijedio Teodozija II., otkazao je Hunima plaćanje danka (Seeck 1920., 299-300, Altheim 1951., 131-132, Bury 1958., 290, Stein 1959., 333, Demandt 1989., 154, Bóna 1991., 89, Wirth 1999., 88), a u kasno ljeto 451. objavio se i osobno u Trakiji na čelu vojske da suzbije napadače koji su na istočno rimsko područje provalili po Atilinu nalogu (usp. Seeck 1920., 301, Thompson 1948., 143-144, Bury 1958., 295, Stein 1959., 334, Maenchen-Helfen 1973., 131, 1978., 98, Wirth 1999., 97).

⁷² O kraju hunske vlasti i usponu Germana usp. Seeck 1920., 314-315, Alföldi 1926., 97 i sl., Schmidt 1934., 268 i sl., 532 i sl., Thompson 1948., 152 i sl., Altheim 1951., 153 i sl., Bury 1958., 296-298, Stein 1959., 336-337, Varády 1969., 324 i sl., Maenchen-Helfen 1973., 143 i sl., 1978., 107 i sl., Bóna 1980., 183, 1991., 207, Salamon - Sós 1980., 399, Demandt 1989., 155, Wolfram 1990., 259 i sl., Wirth 1999., 112 i sl., Lotter 2003., 103 i sl. Huni nisu posvema nestali iz blazine Panonije. Poznato je da ih je kao plaćenike koristio dalmatinski voj-

Zaključak

Prva pojava Huna u južnapanonskome prostoru vezana je za provalu Alatejeve i Safraksove tronarodne skupine s kraja 70-tih godina 4. st. Tadašnjim pustošenjima bile su zahvaćene jamačno sve panonske pokrajine kao i dijelovi susjednih oblasti (stradanje Murse, Stridona i Petoviona). Uskoro je nastupilo smirivanje prilika kada su Alatejevi i Safraksovi Ostrogoti, Alani i Huni bili vjerojatno kao carski federati naseljeni u Panoniji (380.). Preuzevši dužnost pograničnih vojnika, podarili su Panoniji kratkotrajni predah od vanjskih opasnosti,⁷³ premda je njihova prisutnost uvijek bila potencijalnim izvorom nesigurnosti zbog nasilnih izljeva nezadovoljstva, nepouzdanosti i čak međusobnih sukoba. Od druge polovice 90-tih godina 4. st. kriza je u srednjemu Podunavlju bila gotovo konstantna, a obol su tome dali i hunski federati. Njihov prvi veći odlazak iz Panonije može se dovesti u vezu s Ataulfovom priključenjem Alarikovom pohodu protiv Italije 408. godine, a konačno su istjerani devetnaest godina poslije (427.). Tada se nad Panonijom već uvelike bila nadvila sjena tzv. Velikih Huna koji su još od početka 5. st. (osobito s obzirom na veliku barbarsku provalu preko srednjeg Dunava 405/406. godine) utjecali na prilike u Panoniji. Ključna je svakako bila 433. godina kad je zapadna carska vlada dopustila Hunima da preuzmu vjerojatno tri od četiri panonske pokrajine (Prvu Panoniju, Valeriju i Drugu Panoniju). Opasna blizina Huna i želja Zapada da izbjegne moguće komplikacije s njima bez sumnje je igrala znatnu ulogu u odluci da se veći dio Zapadnoga Ilirika (zacijselo sve četiri panonske pokrajine, a možda i Dalmacija) prepuste Istočnome Carstvu. Moguće da je u tome razdoblju, u prvoj polovici 30-tih godina 5. st., stvorena nova pokrajina, Središnja Valerija (*Valeria Media*), uz jugozapadni rub Savije, možda oko Petoviona, kao dio zapadnoga rimskog obrambenog sustava u predvorju Alpa.⁷⁴ Izravni hunski udar južnapanonski prostor osjetio je zapravo samo jednom, 441. godine, kad su Huni nasilnim putem dovršili zaposjedanje Druge Panonije zauzevši Sirmij. Bio je to ujedno i kraj izuzetne uloge kao vojnoga i upravnoga središta, koju je taj južnapanonski grad dugo vrijeme igrao u povijesti Rimskoga Carstva. Prolazak Atilinih četa 452. godine savsko-dravsko-dunavskim međurječjem nije nanio štetu južnapanonskim oblastima jer nije ni bilo nikakvog otpora. Strah od Huna i ostalih barbara na putu čijih provala se

skovođa Marcelin, ugledavši se na Aecija pod kojim je i bio prošao vojnu obuku (usp. Nikolanci 1985., 8-7). Osim toga, Atilin sin i hunski kralj Dengizik-Dinzik, krećući protiv Ostrogota iz krajeva sjeverno od donjega Podunavlja, napao je najkasnije 466. godine Basijanu, najjisturenije ostrogotske uporište u jugoistočnome dijelu njihova područja, ali ga je ostrogotski kralj Valamir odlučujuće potukao (Jordan, *Getica* 272-273; usp. Schmidt 1934., 274, Thompson 1948., 156, Dušanić 1967., 74, Maenchen-Helfen 1973., 162-165, 1978., 122-124, Wolfram 1990., 264, Bóna 1991., 208-209, Schwarcz 1992., 59, Lotter 2003., 109.

⁷³ Lotter 2003., 82.

⁷⁴ Bóna 1991., 83, Fitz 1994., 1330. Ime je vjerojatno dobila po tome što su ondje bili naseljeni izbjeglice iz prave Valerije (Tóth 1989., 222-223).

nalazila Panonija potaknuo je od kraja 4. st., a osobito u prvoj polovici 5. st. bijeg mjesnoga romaniziranog stanovništva, na jugozapad (Norik, Italija) i jug (Dalmacija), a kasnije i na jugoistok (Istočni Ilirik).⁷⁵ Dio južnopanonskog pučanstva bio je dopao i hunskega sužanjstva (poslije osvajanja Sirmija 441. godine), a pojedini Panonci su se kasnije, od svoje volje ili prisilno, znali naći i u hunskoj službi.⁷⁶ Zaposjednuti panonski prostor nije Hunima služio samo u vojnostrateške svrhe, nego su ga iskorištavali i gospodarski.⁷⁷ Premda je južna Panonija (pokrajine Druga Panonija i Savija) tek dijelom ili vrlo malo bila pogođena kretanjima naroda u prvoj polovici 5. st. i hunskim osvajanjima,⁷⁸ ipak su se zahvaljujući tim okolnostima prilike ondje stubokom promijenile. Hunska je moć neposredno utjecala na sudbinu Zapadnoga Ilirika i otvorila je germanskim narodima put da zagospodare Panonijom, što je postalo itekako vidljivo nakon sloma hunske veledržave.

Bibliografija

Kratice

AAAd: *Antichità altoadriatiche*, Trieste 1972.-

AAntH: *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest 1951.-

AArchH: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest 1951.-

AJPh: *American Journal of Philology*, Baltimore 1880.-

Archlug: *Archaeologia Iugoslavica*, Beograd 1960.-

ByzZs: *Byzantinische Zeitschrift*, Leipzig i dr. 1892.-, Freiburg 1903.-

CSEL: *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum*, Wien 1868.-

⁷⁵ Usp. Mócsy 1974., 347-348, 353-354, Fitz 1994., 1325, Tomičić 2000., 263. Među izbjeglima zacijelo je bio i Orestov otac Tatul, inače iz Druge Panonije (usp. Šasel Kos 1994., 109; drukčije Bóna 1991., 111 koji smatra da je Orest bio iz Savije, a Tatul iz Središnjega Norika).

⁷⁶ Poput anonimna zidara Sirmijca koji je hunskom ugledniku Onegeziju sagradio kupelj misleći tako steći slobodu, ali je umjesto toga postao njezinim nadzornikom (fr. 11.2, 368-372 Blockley) te Atilina tajnika Oresta (fr. 11.21 2-5 Blockley) koji je u kraljevu službu možda stupio od svoje volje ako je vjerovati izričaju izvora da mu se "pridružio" (*Valezijev anonim*, 8.38; v. bilj. 71).

⁷⁷ Poznato je kako je kamen za izgradnju Onegezijeve kupelji došao iz Panonije (usp. Prisk, fr. 11.2, 364-366 Blockley = *Vizantiski izvori*, 15). Vjerojatno je bio vodenim putem dopremljen iz fruškogorskih kamenoloma (*Vizantiski izvori*, 15, bilj. 22, Mirković 1971., 48, Andrić 2002., 132).

⁷⁸ Lotter 2003., 166.

- GCS: *Die griechische christliche Schriftsteller der ersten Jahrhunderte*, Berlin 1897.-
- FHG: *Fragmenta historicorum Graecorum*, ed. C. i Th. Müller, Paris 1849. - 1885.
- GRBS: *Greek, Roman and Byzantine Studies*, Durham 1960.-
- HGM: *Historici Graeci minores*, ed. L. Dindorf, Leipzig 1870.
- HZ: *Historijski zbornik*, Zagreb 1948.-
- JÖAI: *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, Wien 1898.-
- MGH AA: *Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi*, Berlin 1877.- 1894.
- MGH SSRM: *Monumenta Germaniae Historica Scriptorum Rerum Merovingicarum*, Berlin 1884.-
- MIÖG: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Wien 1880.-
- OrChrP: *Orientalia Christiana Periodica*, Roma 1935.-
- PLRE: *Prosopography of the Later Roman Empire*
- Radovi ZHP: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Zagreb 1968.-
- RE: *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, hrsgg. A. F. Pauly - G. Wissowa - W. Kroll - K. Witte - K. Mittelhaus - K. Ziegler - H. Gärtner, Stuttgart 1894.-; München 1973.-
- RevÉAug: *Revue des études augustiniennes*, Paris 1955.-
- RH: *Revue historique*, Paris 1876.-
- RhM: *Rheinisches Museum für Philologie*, Bonn 1827.-, NF, 1842.-
- SSlav: *Scrinia Slavonica*, Slavonski Brod 2001.-
- WSt: *Wiener Studien. Zeitschrift für klassische Philologie und Patristik*, Wien 1879.-, NF 1967.-
- ZČ: *Zgodovinski časopis*, Ljubljana 1947.-
- ZRVI: *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, Beograd 1962.-

Izvori

- Ambrozije, *De fide: Ambrosius, De fide*, ed. O. Faller, [CSEL 78], Wien 1962.
- Ambrozije, *Epistolae: Ambrosius, Epistolae libri I-IV*, ed. O. Faller, [CSEL 82/3], Wien 1968.
- Ambrozije *Expositio evangelii: Ambrosius, Expositio evangelii secundum Lucan libri X*, ed. K. Schenkl, [CSEL 32/4], Wien 1902., 3-528
- Amijan Marcelin: *Ammiani Marcellini rerum gestarum libri qui supersunt II*, ed. W. Seyfarth, Leipzig: Teubner 1978.
- Aurelije Simah, *Epistulae: Q. Aurelii Symmachi quae supersunt*, ed. O. Seeck, [MGH AA 6/1], Berlin: Weidmann 1883., 1-278

- Aurelije Simah, *Relationes ad principes: Q. Aurelii Symmachi quae supersunt*, ed. O. Seeck, [MGH AA 6/1], Berlin: Weidmann 1883., 279-317
- Auzonije, *Epigrammata: D. Magni Ausonii Opuscula*, rec. K. Schenkl, [MGH AA 5/2], Berlin: Weidmann 1883., 194-226
- Auzonije, *Gratiarum actio dicta domino Gratiano Augusto: D. Magni Ausonii Opuscula*, rec. K. Schenkl, [MGH AA 5/2], Berlin: Weidmann 1883., 19-30
- Auzonije, *Precatio consulis designatis pridie Kalendas Ianuarias fascibus sumptis: D. Magni Ausonii Opuscula*, rec. K. Schenkl, [MGH AA 5/2], Berlin: Weidmann 1883., 17-19
- Collectio Avellana: Collectio Avellana. Epistulae imperatorum, pontificum, aliorum A. D. 367-553 I*, ed. O. Günther, [CSEL 35], Wien 1895.
- Epitome de Caesaribus: Incerti auctoris Epitome de Caesaribus*, u: *Sexti Aurelii Victoris Liber de Caesaribus*, rec. F. Pichlmayr, cor. R. Gründel, Leipzig: Teubner 1961., 131-176
- Eunapije: *Eunapius, Fragmenta historica*, ed. L. Dindorf, [HGM 1], Leipzig: Teubner 1870., 205-274
- Fasti Vindobonenses priores: Fasti Vindobonenses priores*, ed. Th. Mommsen, [MGH AA 9, Chronica minora I], Berlin: Weidmann 1892., 274-336
- Filostorgije: *Philostorgius, Historia ecclesiastica (fragmenta ap. Photium)*, ed. J. Bidez et F. Winkelmann, [GCS 60], Berlin: Akademie-Verlag 1981., 4-150
- Galska kronika: Chronica Gallica a. CCCCLII et DXI*, ed. Th. Mommsen, [MGH AA 9, Chronica minora I], Berlin: Weidmann 1892., 615-666
- Grgur iz Toura: *Gregorius episcopus Turonensis, Libri historiarum X*, ed. B. Krusch - W. Levison, [MGH SSRM 1/1], Berlin: Weidmann 1937. - 1951.
- Ivan Antiohijac: *Joannis Antiocheni Fragmenta*, u: *FHG 4*, Paris 1868., 535-622
- Jeronim, *De viris illustribus: Hieronymi De viris illustribus liber. Accedit Gennadii Catalogus virorum illustrium*, rec. G. Herdingius, Leipzig: Teubner 1879.
- Jeronim, *Epistulae: Sancti Eusebii Hieronymi Epistulae*, rec. I. Hilberg, [CSEL 54-56], *Pars I: Epistulae I-LXX*, Wien - Leipzig 1910., *Pars II: Epistulae LXXI-CXX*, Wien - Leipzig 1912., *Pars III: Epistulae CXXI-CLIV*, Wien - Leipzig 1918.
- Jordan, *Getica: Iordanis Romana et Getica*, rec. Th. Mommsen, [MGH AA 5/1], Berlin: Weidmann 1882., 53-138
- Jordan, *Romana: Iordanis Romana et Getica*, rec. Th. Mommsen, [MGH AA 5/1], Berlin: Weidmann 1882., 1-52
- Justinijan, *Novellae: Iustinianus, Novellae*, ed. R. Schöll - G. Kroll, [Corpus iuris civilis III], Berlin 1904.
- Kasiodor, *Variae: Casiodori Senatoris Variae*, rec. Theodorus Mommsen, [MGH AA 12], Berlin 1894., 1-385
- Klaudije Klaudijan, *Bellum Geticum: Claudius Claudianus, Bellum Geticum (De*

- bello Pollentino sive Gothico*), u: *Carmina 1*, ed. Th. Birth, [MGH AA 10], Berlin: Weidmann 1892., 259-283
- Klaudije Klaudijan, *De consulatu Stilichonis: Claudius Claudianus, De consulatu Stilichonis libri III*, u: *Carmina 1*, ed. Th. Birth, [MGH AA 10], Berlin: Weidmann 1892., 189-233
- Klaudije Klaudijan, *In Rufinum: Claudius Claudianus, In Rufinum liber I et II*, u: *Carmina 1*, ed. Th. Birth, [MGH AA 10], Berlin: Weidmann 1892., 17-53
- Konstantinopolski popis konzula: Consularia Constantinopolitana*, u: *The Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana*, edited and translated by R. W. Burgess, Oxford: Clarendon Press 1993., 173-245
- Marcelin: *Marcellini comiti Chronicon*, ed. Th. Mommsen, [MGH AA 11, Chronica minora II], Berlin: Weidmann 1894., 60-104
- Olimpiodor: *Olympiodorus Thebaeus Fragmenta*, ed. R. C. Blockley, *The Fragmentary classicising historians of the later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus II*, [ARCA. Classical and Medieval Texts, papers and Monographs 6], Liverpool 1983., 151-220
- Pakat, *Panegyricus dictus Theodosio: Panegyricus Latini Pacati Drepani dictus Theodosio*, u: *In Praise of later Roman emperors: the Panegyrici Latini*, Introduction, Translation, and Historical Commentary with the Latin Text of R. A. B. Mynors by C. E. V. Nixon and B. Saylor Rodgers, Berkley - Los Angeles - Oxford 1994., 647-674
- Paulin, *Vita Ambrosii: Paulinus, Vita sancti Ambrosii episcopi Mediolanensis*, ed. M. S. Kaniecka, Washington 1928.
- Paulo Orozije: *Pauli Orosii Historiarum adversum paganos*, rec. C. Zangenmeister, Leipzig: Teubner 1889.
- Prisk: *Priscus rhetor Panites, Fragmenta*, ed. R. C. Blockley, *The Fragmentary classicising historians of the later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus II*, [ARCA. Classical and Medieval Texts, papers and Monographs 6], Liverpool 1983., 221-400
- Prosper Tiron: *Prosper Tiro, Epitoma Chronicon edita primum a. 433, continuata ad a. 455*, ed. Th. Mommsen, [MGH AA 9, Chronica minora I], Berlin: Weidmann 1892., 341-499
- Sidonije Apolinar, *Carmina: Gai Sollii Apollinaris Sidonii Epistulae et carmina*, rec. et emend. C. Lütjohann, [MGH AA 8], Berlin: Weidmann 1887., 173-264
- Temistije: *Themistii orationes quae supersunt I*, ed. H. Schenkl - G. Downey, Leipzig: Teubner 1965.
- Teodozije zakonik: *Codex Theodosianus I-II*, ed. Th. Mommsen - P. M. Meyer, Berlin: Weidmann 1904. - 1905.
- Valezijev anonim: *Anonymus Valesianus = Excerpta Valesiana I*, ed. Th. Mommsen, [MGH AA 9, Chronica minora I], Berlin: Weidmann 1892., 259-262, 306-328
- Zosim: *Zosimos, Historia nova*, ed. L. Mendelssohn, Leipzig: Teubner 1887.

Literatura

- ALFÖLDI 1924.: A. Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien I*, Berlin - Leipzig 1924.
- ALFÖLDI 1926.: A. Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien II*, Berlin - Leipzig 1926.
- ANDRIĆ 2002.: S. Andrić, Južna Panonija u doba velike seobe narodâ, *SSlav* 2 (2002.), 117-167
- ALTHEIM 1951.: F. Altheim, *Attila und die Hunnen*, Baden-Baden 1951.
- BARKÓCZI 1980.: L. Barkóczi, History of Pannonia, u: Lengyel - Radan 1980., 85-124
- BAYLESS 1976.: W. Bayless, The Treaty with the Huns of 443, *AJPh* 97 (1976.), 176-179
- BÓNA 1980.: I. Bóna, Die Hunnen in Norikum und Pannonien. Ihre Geschichte im Rahmen der Völkerwanderung, u: Straub 1982., 179-200
- BÓNA 1991.: I. Bóna, *Das Hunnenreich*, Stuttgart 1991.
- BRANDT 1980.: M. Brandt, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Zagreb 1980.
- BRATOŽ 1986.: R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja, *ZČ* 40 (1986.), 363 - 395
- BRATOŽ 2003.: R. Bratož, Aquileia tra Teodosio e i Longbardi (379-568), u: *Aquileia dalle origini alla costituzione del ducato longobardo. Storia - amministrazione - società*, [AAAd 54], Trieste 2003., 477-527
- BURY 1958.: J. B. Bury, *History of the Later Roman Empire (from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian A.D. 395 to A.D. 565) I*, New York 1958.
- CROKE 1977.: B. Croke, Evidence for the Hun Invasion of Thrace in A.D. 422, *GRBS* 18 (1977.), 347-367 (= B. Croke, *Christian Chronicles and Byzantine History, 5th-6th Centuries*, Aldershot - Brookfield 1992., XII)
- CROKE 1981.: B. Croke, Anatolius and Nomus: Envoys to Attila, *Byzantinoslavica* 42 (1981.), 159-180 (= B. Croke, *Christian Chronicles and Byzantine History, 5th-6th Centuries*, Aldershot 1992., XIII)
- DEMANDT 1970.: A. Demandt, *RE* S XII, Stuttgart 1970., 553-790, s. v. *magister militum*
- DEMANDT 1989.: A. Demandt, *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284-565 n. Chr.*, München 1989.
- DUCHESNE 1892.: L. Duchesne, L'Illyricum ecclésiastique, *ByzZs* 1 (1892.), 531-550
- DUŠANIĆ 1967.: S. Dušanić, Bassianae and Its Territory, *ArchIug* 8 (1967.), 68-81
- DUVAL 1976.: Y.-M. Duval, Aquilée sur la route des Invasions (350-452), *AAAd* 9 (1976.), 237-298 (=Y.-M. Duval, *Histoire et historiographie en Occident aux IVe et Ve siècles*, Aldershot - Brookfield 1997., V)

- EADIE 1982.: J. W. Eadie, *City and countryside in Late Roman Pannonia: the Regio Sirmiensis*, u: Hohlfelder 1982., 25-43
- EGGER 1915.: Die Zerstörung Pettaus durch die Goten, *JÖAI* 18 (1915.), Beiblatt, 252-266
- ENßLIN 1928.: W. Enßlin, *RE* XIV 1, Stuttgart 1928., 589 - 590, s. v. *Maiorianus* 2
- ENßLIN 1930.: W. Enßlin, *RE* XIV 2, Stuttgart 1930., 1446-1448, s. v. *Marcellinus* 25
- ENßLIN 1931: W. Enßlin, Zum Heermeisteramt des spätrömischen Reiches II. Die *magistri militum* des 4. Jahrhunderts, *Klio* 23 (1931.), 102-147
- ENßLIN 1939.: W. Enßlin, *RE* VII A, Stuttgart 1939., 2232-2259, s. v. *Valentinianus* 4 (Flavius Placidus Valentinianus III)
- ENßLIN 1961.: W. Enßlin, *RE* IX A, Stuttgart 1961., 373, s. v. *Vitalianus* 1
- FITZ 1994.: J. Fitz, *Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit* III, Budapest 1994.
- FERJANČIĆ 1969.: B. Ferjančić, Sirmijum u doba Vizantije, u: *Sremska Mitrovica*, ur. Radomir Prica, Sremska Mitrovica 1969., 33-58
- FERLUGA 1957.: J. Ferluga, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd 1957.
- GRAČANIN 1999/2000.: H. Gračanin, Zapadnorimsko poslanstvo na Atilin dvor godine 449., *Radovi ZHP* 32-33 (1999/2000.), 31-49
- GRAČANIN 2003.: H. Gračanin, The Western Roman Embassy to the Court of Attila in A.D. 449, *Byzantinoslavica* 61 (2003.), 53-74
- GÜLDENPENNING 1885.: A. Guldenpenning, *Geschichte des oströmischen Reiches unter den Kaisern Arcadius und Theodosius II.*, Halle 1885.
- HAMBIS 1972.: L. Hambis, *Attila et les Huns*, Paris 1972.
- HÄNSEL 1987.: B. Hänsel (ed.), *Die Völker SüdostEuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*, [Südosteuropa Jahrbuch 17], München - Berlin 1987.
- HEATHER 1994.: P. J. Heather, *Goths and Romans 332-489*, Oxford 1994.
- HOHLFELDER 1982.: R. L. Hohlfelder (ed.), *City Town and Countryside in the Early Byzantine Era*, New York 1982.
- KRAUTSCHICK 1999.: S. Krautschick, Hunnensturm und Germanenflut, *Byzantinische Zeitschrift* 92 (1999.), 10-67
- LEMERLE 1954.: P. Lemerle, Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle, *RH* 211 (1954.), 265-308
- LENGYEL - RADAN 1980.: A. Lengyel - G. T. B. Radan (ed.), *The Archeology of Roman Pannonia*, Lexington - Budapest 1980.
- MAENCHEN-HELFEN 1973.: O. J. Maenchen-Helfen, *The World of the Huns. Studies in Their History and Culture*, Berkley - Los Angeles - London 1973.
- MAENCHEN-HELFEN 1978.: O. J. Maenchen-Helfen, *Die Welt der Hunnen. Eine Analyse ihrer historischen Dimension*, Wien - Köln - Graz 1978.
- MAKSIMOVIĆ 1980.: Lj. Maksimović, Severni Ilirik u VI veku, *ZRVI* 19 (1980.), 17-57

- MATHISEN 1981.: R. W. Mathisen, Avitus, Italy and the East in A.D. 455-456, *Byzantion* 51 (1981.), 232-247
- MIGOTTI 1997.: B. Migotti, *Evidence for Christianity in Roman Southern Pannonia (Northern Croatia). A catalogue of finds and sites*, [British Archaeological Reports, International Series 684], Oxford 1997.
- MILOŠEVIĆ - PRICA 1979.: P. Milošević - R. Prica, *Kroz vekove Sirmiuma*, Sremska Mitrovica 1979.
- MIRKOVIĆ 1971.: M. Mirković, *Sirmium - its history from the I century A. D. to 582 A. D.*, [Sirmium I], Beograd 1971.
- MÓCSY 1962.: A. Mócsy, *RE* S IX, Stuttgart 1962., 515-776, s. v. *Pannonia*
- MÓCSY 1974.: A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London - Boston 1974.
- MÜLLER - STRAUB 2002.: R. Müller - P. Straub, *Germanen am Plattensee*, [Ausstellung des Balatoni Museums Keszthely im Museum für Frühgeschichte des Landes Niederösterreich, Schloss Traismauer], Traismauer 2002.
- NAGY 1967.: T. Nagy, Reoccupation of Pannonia from the Huns in 427, *AAntH* 15 (1967.), 159-186
- NAGY 1971.: T. Nagy, The Last century of Pannonia in the Judgement of a New Monograph, *AAntH* 19 (1971.), 299-345
- NIKOLANCI 1985.: M. Nikolanci, "Dalmatinska dinastija" i propast Zapadnog Rimskog Carstva, *Radovi ZHP* 18 (1985.), 5-22
- NOVAK 1944.: G: Novak, *Prošlost Dalmacije* I, Zagreb 1944.
- PLRE I: A. H. M. Jones - J. R. Martindale - J. Morris, *Prosopography of the Later Roman Empire* I, Cambridge 1971.
- PLRE II: J. R. Martindale, *Prosopography of the Later Roman Empire* II, Cambridge 1980.
- POPOVIĆ 1975.: V. Popović, Le dernier évêque de Sirmium, *RevÉAug* 21 (1975.), 103-106
- POPOVIĆ 1975.: V. Popović, Die süddanubischen Provinzen in der Spätantike vom Ende des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts, u: Hänsel 1987., 95-139
- POSAVEC 1997.: V: Posavec, Pogled na prošlost rimske Dalmacije u prvoj polovici V. stoljeća, *HZ* 50 (1997.), 9-20
- ROGOŠIĆ 1962.: R. Rogošić, *Veliki Ilirik (284-395) i njegova konačna dioba (396-437). Kritična istraživanja Ilirika iz kasnije povijesti Rimskog Carstva*, Zagreb 1962.
- SALAMON - SÓS 1980.: Á. Salamon - Á. Cs. Sós, Pannonia - Fifth to Ninth Centuries, u: Lengyel - Radan 1980., 397-425
- SARIA 1956.: B. Saria, *RE* S VIII, Stuttgart 1956., s. v. *Dalmatia*, 21-59
- SCHMIDT 1934.: L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung: Die Ostgermanen*, München² 1934.

- SCHMIDT 1938.: L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung: Die Westgermanen*, München² 1938.
- SCHWARCZ 1992.: A. Schwarcz, Die Goten in Pannonien und auf dem Balkan nach dem Ende des Hunnenreiches bis zum Italienzug Theoderichs des Großen, *MIÖG* 100 (1992.), 50-83
- SEECK 1913.: O. Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt* V, Berlin 1913.
- SEECK 1919.: O. Seeck, *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr.: Vorarbeit zu einer Prosopographie der christlichen Kaiserzeit*, Stuttgart 1919.
- SEECK 1920.: O. Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt* VI, Stuttgart 1920.
- SOLARI 1916.: A. Solari, *Attila e i Unni*, Pisa 1916.
- SOPRONI 1985.: S. Soproni, *Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes*, [Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 38], München 1985.
- STEIN 1914.: E. Stein, Der Verzicht der Galla Placidia auf die Präfektur Illyricum, *WSt* 36 (1914.), 344 i sl.
- STEIN 1925.: E. Stein, Untersuchungen zur spätrömischen Verwaltungsgeschichte, *RhM* 74 (1925.), 347-394
- STEIN 1949.: E. Stein, *Histoire du Bas-Empire* II, Paris - Bruxelles - Amsterdam 1949.
- STEIN 1959.: E. Stein, *Histoire du Bas-Empire* I, Paris - Bruxelles - Amsterdam 1959.
- STRAUB 1982.: D. Straub (ed.), *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*, [Katalog Ausstellung Enns], Linz 1982.
- ŠAŠEL 1979.: J. Šašel, *Antiqui barbari. Zur Besiedlungsgeschichte Ostnoricums und Pannonien im 5. und 6. Jahrhundert nach den Schriftquellen, Von der Spätantike zum frühen Mittelalter*, [Vorträge und Forschungen 25], Sigmaringen 1979., 125-139 (= J. Šašel, *Opera selecta*, Ljubljana 1992., 746-760)
- ŠAŠEL KOS 1994.: M. Šašel Kos, The Embassy of Romulus to Attila, *Tyche* 9 (1994.), 99-111
- ŠIŠIĆ 1914.: F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije. Dio I. čest 1. (do god. 1107.)*, Zagreb 1914.
- ŠIŠIĆ 1925.: F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925.
- THOMPSON 1948.: E. A. Thompson, *A History of the Attila and the Huns*, Oxford 1948.
- THOMPSON - HEATHER 1996.: E. A. Thompson - P. J. Heather, *The Huns*, Oxford - Cambridge 1996.
- TOMIČIĆ 2000.: Ž. Tomičić, Der Untergang der Antike und deren Nachlebensformen in Südpannonien (Nordkroatien), u: *Slovenija in sosednje*

dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze / Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese I, ur. Rajko Bratož, [Situla 39], Ljubljana 2000., 255-298

- TÓTH 1989.: E. Tóth, Provincia Valeria Media, *AArchH* 41 (1989.), 197-226
- VÁRADY 1969.: L. Várady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376-476)*, Budapest 1969.
- VICKERS 1974.: M. Vickers, Sirmium or Thessaloniki? A critical examination of the St. Demetrius legend, *ByzZs* 67 (1974.), 337-350
- Vizantiski izvori: Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije - Fontes Byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes I*, prir. F. Barišić, M. Rajković, B. Krekić, L. Tomić, Beograd 1955.
- WERNER 1956a-b: J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches I-II*, [Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Neue Folge 38 A-B], München 1956.
- WIRTH 1967.: G. Wirth, Attila und Byzanz. Zur Deutung einer fragwürdigen Priscusstelle, *ByzZs* 60 (1967.), 41-69
- WIRTH 1999.: G. Wirth, *Attila. Das Hunnenreich und Europa*, Stuttgart 1999.
- WOLFRAM 1990.: H. Wolfram, *Die Goten: von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie*, München³ 1990.
- WOZNIAK 1981.: F. E. Wozniak, East Rome, Ravenna and Western Illyricum, *Historia* 30 (1981.), 351-382
- ZEILLER 1918.: J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris 1918.
- ZEILLER 1947.: J. Zeiller, Sur l'ancien évêché de Sirmum, *OrChrP* 13 (1947.), 671 i sl.

Summary

THE HUNS AND SOUTH PANNONIA

On the basis of original documents and the relevant historiographic literature, this contribution lays out a systematic analysis of accounts of the presence of Huns in South Pannonia and of the role the Huns had in the decomposition of the government structures of the late Roman Empire on the historical lands of Croatia. Special attention is paid to the features and effects of the Hun rule in Southpannonian provinces. Also, we address the issue of the extent of impact the Huns had on the changes in the relations which then obtained between the East and the West in respect of Westillyric areas.

The Hun appearance in Southpannonian regions was first noted at the end of 370s when a group of three peoples headed by Alatheus and Saphrax raided the area. Probably no Pannonian regions were spared these raids, nor were parts of neighbouring regions (the raiding of Mursa, Stridon and Poetovio). Soon the situation abated, after Alatheus' and Saphrax' Ostrogoths, Alans and Huns probably settled in Pannonia as imperial federates (in 380). Assuming the duties of frontier soldiers, they were able to provide a short break from external dangers in Pannonia, eventhough their presence was always felt to be a potential source of instability because of their violent bursts of dissatisfaction, their unreliability and even their internecine feuds. From the second half of 390s, crisis practically never ceased to exist in the mid-Danube area, the Hunnic federates largely contributing to such a condition. Their first withdrawal from Pannonia can be seen as a result of Ataulph's joining in Alaric's raid against Italy in 408. They were finally forced to abandon the area 19 years later (in 427). That was the time when Pannonia was already under threat from the so-called Great Huns, who as early as from the beginnings of the 5th century (especially given the great barbaric invasion across the mid-Danube in 405/406) were exercising a great impact on Pannonia. The year 433 was, of course, the crucial year, when the Western imperial government let the Huns take over probably three of four Pannonian provinces (the First Pannonia, Valeria and the Second Pannonia). The perilous vicinity of Huns and the West's interest in avoiding any conflicts with them contributed significantly to the decision that the major portion of West Illyricum (all the four Pannonian provinces, and perhaps Dalmatia as well) be submitted to the Eastern Empire. It is possible that around that time, in the first half of 430s, a new province was established, the so called *Valeria Media*, along the southwest border of Savia, probably around Poetovio. It was to serve as the pre-Alpic portion of the defense system of the Western Roman Empire. A direct Hun impact in the Southpannonian area was marked only once, in 441, when the Huns, having captured Sirmium, succeeded in their violent takeover of Second Pannonia. This also marked the end of the outstanding role this Southpannonian city had for a long time as center of military and administrative power in the history of the Roman Empire. The transition of Atilla's forces in 452 through the region between the Sava, the Drava and the Danube did not leave any damage behind as no resistance was met in Southpannonian provinces. Fear of the Huns and other barbaric tribes as they stormed through Pannonia, sparked off as of the end of the 4th century, and especially in the first half of the 5th century, a massive flight of the romanized inhabitants to the southwest (Noricum, Italy) and south (Dalmatia), and later on to the southeast (East Illyricum). A part of Southpannonian peoples fell under the Hunnic rule (after the fall of Sirmium in 441),

while some Pannonians later even served under the Huns; either forced to do so or voluntarily. The Pannonian area captured not only served the Huns their military-strategic purposes, but it was also economically exploited. Although South Pannonia (the provinces of Second Pannonia and Savia) were only partially or marginally affected by the great transition of peoples in the first half of the 5th century and by the Hun raids, the circumstances still radically changed in the aftermath. The Hunnic impact indirectly influenced the fate of West Illyricum and opened the gate for Germanic peoples who eventually captured Pannonia after the breakdown of the Hunnic megastate.

(prijevod sažetka: Gabrijela Buljan)

Key words: South Pannonia, Hunnic federates, the Huns, West Illyricum, Sirmium